

ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/30.12.2019.Fil.01/10 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ

ХАЯТОВА ЗАРНИГОР МАРУФОВНА

**“XIX АСР ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК БАДИИЙ МАТНЛАРИДА
ҲУРМАТНИНГ ИФОДАЛАНИШИ (ЛИНГВОПРАГМАТИК ВА
ИЖТИМОЙ-МАДАНИЙ ЖИҲАТЛАР)”**

**10.00.06. – Қиёсий адабиётшунослик, чоғиштира тилшунослик ва
таржимашунослик**

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2022

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
автореферати мундарижаси**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD)
по филологическим наукам**

**Contents of dissertation abstract of doctor of Philosophy (PhD)
on Philological Sciences**

Хаятова Зарнигор Маруфовна

XIX аср инглиз ва ўзбек бадиий матнларида ҳурматнинг ифодаланиши
(лингвопрагматик ва ижтимоий-маданий жиҳатлар) 3

Khayatova Zarnigor Marufovna

The expression of respect in English and Uzbek literary texts of the
XIX century (linguopragmatic and sociocultural aspects)..... 29

Хаятова Зарнигор Маруфовна

Выражение уважения в английской и узбекской художественной литературе
XIX века (лингвопрагматические и социокультурные аспекты) 53

Эълон қилинган ишлар рўйхати

Список опубликованных работ
List of published works.....57

**ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ
ХУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/30.12.2019.Fil.01/10 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ

ХАЯТОВА ЗАРНИГОР МАРУФОВНА

**“XIX АСР ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК БАДИИЙ МАТНЛАРИДА
ҲУРМАТНИНГ ИФОДАЛАНИШИ (ЛИНГВОПРАГМАТИК ВА
ИЖТИМОЙ-МАДАНИЙ ЖИҲАТЛАР)”**

**10.00.06. – Қиёсий адабиётшунослик, чоғиштира тилшунослик ва
таржимашунослик**

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2022

Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида В2022.1.PhD/Fil2312 бюллетень рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетда бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, рус, инглиз(резюме)) Илмий кенгаш веб-саҳифаси (www.nuu.uz) ва “ZiyoNet” ахборот-таълим порталига (www.ziynet.uz) жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:

Арустамян Яна Юрьевна
филология фанлари доктори, доцент

Расмий оппонентлар:

Сафаров Шахриёр Сафарович
филология фанлари доктори, профессор

Икромхонова Феруза Икромовна
филология фанлари доктори, доцент

Етакчи ташкилот:

Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети

Диссертация ҳимояси Ўзбекистон Миллий университети ҳузуридаги илмий даражалар берувчи DSc.03/30.12.2019.Fil.01.10 рақамли Илмий кенгашнинг 2022 йил “7” декабрь соат 12⁰⁰ даги мажлисида бўлиб ўтади. Манзил:100174, Тошкент шаҳри, Фаробий кўчаси, 400. Тел: (99871) 246-08-62; факс: (99871) 246-65-21, e-mail: nauka@nuu.uz. Ўзбекистон Миллий университети, Хорижий филологияси факультети (1-қават, 106-аудитория)

Диссертация билан Ўзбекистон Миллий университетининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (142 рақами билан рўйхатга олинган). Манзил:100174, Тошкент шаҳри, Университет кўчаси, 4. Тел: (99871) 246-08-62, факс (99871) 246-67-71.

Диссертация автореферати 2022 йил “___” _____ куни тарқатилди.

(2022 йил “___” _____ даги _____-рақамли реестр баённомаси).

А.Г.Шереметьева

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш раиси, филол.ф.д., профессор

Н.Э.Абдуллаева

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш илмий котиби, филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент

И.А.Сиддикова

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш қошидаги илмий семинар раиси, филол.ф.д., профессор

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Бугунги кунда жаҳонда замонавий тилшунослик фанлараро ёндашувларни ва бир қанча илмий соҳалардаги материаллар ҳамда назарияларни қамраб олди. Когнитив тилшунослик ва лингвомаданиятшунослик каби соҳаларнинг мазкур ёндашувлар билан бир қаторда ривожланиши, жаҳон ҳамжамияти учун янги долзарб муаммоларни келтириб чиқарди. Шунинг учун объектив воқеликнинг лингвистик тавсифи экстралингвистик билимлар билан сезиларли даражада тўлдирилди, хусусан, олимларга турли хил лингвомаланиятларда инсонларнинг мулоқоти ва муносабатларини яхшироқ тушунишни таъминлайдиган янги хулосалар берилиши муҳим аҳамият касб этади.

Дунё тилшунослигида оламнинг миллий-лисоний манзарасини қайта қуриш муаммолари уларнинг изоморфик ва алломорфик хусусиятларини аниқлаш нуқтаи назаридан турли мамлакатлар олимларининг эътиборини жалб қилди. Бадиий матн эса нафақат миллий дунёқарашни, балки ҳар бир муаллифнинг муайян маданият тўғрисидаги индивидуал қарашларини акс эттириш учун асос сифатида хизмат килади. Бироқ мавзунинг долзарблиги тарихий даврларга туташганлиги боис, танланган мавзу, асосан, синтез қилинадиган даврнинг таҳлилига чамбарчас боғлиқ.

Мазкур ишда маърифатпарварлик ва илмий-техникавий тараққиёт даври ҳисобланган XIX аср инглиз ва ўзбек лингвомаданиятларида ҳурматнинг ифодаланиши ҳақида сўз боради. Иккала мамлакат ҳам ўша даврда таъсирли тарихга эга бўлиб, бу одамлар муносабатлари ва улар дунёқарашининг ривожланишига таъсир кўрсатмаслиги мумкин эмас эди. Танланган тадқиқот материаллари ўша даврда ёзилган ва иккала мамлакатдаги ижтимоий-иқтисодий, тарихий ва маданий ҳолатларни акс эттирган бадиий матнлардир. Ушбу тадқиқот тилшунослик ва адабиётшуносликнинг бирлашмасида ўтказилган фанлараро тадқиқот бўлиб, XIX асрда икки мамлакатда “Ҳурмат” концептини таҳлил қилиш орқали одамларнинг муносабатлари ва дунёқарашини таҳлил қилишга алоҳида эътибор қаратилган.

Давлатимизда амалга оширилаётган ислохотлар ҳозирги замон тилшунослиги билан бир қаторда лингвистик ва маданиятлараро алоқа воситаларининг ривожлантирилишида алоҳида рол ўйнайди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармонида устувор вазибалар тил соҳасида, хусусан, қиёсий тилшуносликда чуқур илмий изланишлар олиб бориш имкониятларини яратди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев “Ҳамма ўз тарихини улуғлайди, лекин бизнинг мамлакатимиздагидек бой тарих, боболаримиздек буюк алломалар ҳеч қаерда йўқ. Бу меросни чуқур ўрганишимиз, халқимизга, дунёга етказа билишимиз керак. Бу марказга келган одам тарихимиз ҳақида тўла тасаввурга эга бўлиши, катта маънавият олиб кетиши зарур”¹. Шунинг

¹ Gazeta.uz. December 12 2018. <https://www.gazeta.uz/oz/2018/12/21/islom-sivilizatsiya/>

учун тадқиқот ишининг долзарблиги анъаналаримизнинг келиб чиқишини, хусусан, “Хурмат” концептининг эволюциясини (лингвомаданий нуқтаи назардан) ва унинг инглиз ҳамда ўзбек адабиётидаги ифодасини (ижтимоий ва лингвомаданий нуқтаи назардан) ушбу мамлакатларда яшовчи инсонларнинг ҳаёт тарзи ва анъаналарининг инъикоси сифатида билиш зарурлигини тақозо этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли, 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармонлари, 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли, 2018 йил 5 июндаги “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-3775-сонли Қарорлари ҳамда мазкур фаолият билан боғлиқ бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифалар ижросини таъминлашда ушбу диссертация тадқиқоти муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига боғлиқлиги. Мазкур тадқиқот республика фан ва технологиялар тараққиётининг I. “Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари” устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Инсонларнинг ўзаро алоқаси ва унга матн таркибининг таъсири билан боғлиқ лингвопрагматика масалалари Ch.Peirce, W.James, J.Searle, J.Austin, G.Leech, P.Grice, S.Levinson, T.van Dijk, C.Hookway, G.Brown, Э.Азнаурова, Б.Норман, В.Богданов, М.Макаров, З.Дотмурзиева, Д.Ашурова, Ш.Сафаров, Н.Джусупов, Н.Нормурадова, А.Нурмонов, М.Ҳақимов, С.Мўминов² каби олимларнинг асарларида чуқур

² Peirce C.S. The Collected Papers of Charles Sanders Peirce, eds. C.Hartshorne, P.Weiss (Vols. 1-6) and A.Burks (Vols. 7-8). – Cambridge MA: Harvard University Press, 1958. – 385 p.; James W. Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking. – Cambridge: Harvard University Press, 1975. – 330 p.; Searle J.R. Speech Acts. – London: Cambridge University Press, 1970. – 204 p.; Austin J.L. How to Do Things With Words. 2d ed. – Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2003. – 192 p.; Leech G. Principles of pragmatics. – Routledge, 1983. – 264 p.; Grice P. Presupposition and Conversational Implicature // P.Cole (ed.) Radical Pragmatics. – New York: Academic Press, 1981. – P. 183-198; Levinson S. Pragmatics. – Cambridge: CUP, 1983. – 438 p.; Dijk T.A. Studies in the pragmatics of discourse. The Hague etc.: Mouton, 1981. – 331 p.; Hookway C.J. Avoiding Circularity and Proving Pragmatism // Truth, Rationality, and Pragmatism. – Oxford: Clarendon Press, 2000. – P. 285-303; Brown G., Yule G. Discourse Analysis. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1983. – 288 p.; Азнаурова Э.С. Прагматика художественного слова. – Т.: Фан, 1988. – 124 с.; Норман Б.Ю. Лингвистическая прагматика. – Минск: БГУ, 2009. – 182 с.; Богданов В.В. Речевое общение. Прагматические и семантические аспекты. – Л.: Изд-во Ленин. гос. унта, 1990. – 88 с.; Макаров М. Основы теории дискурса. – М.: Гнозис, 2003. – 280 с.; Дотмурзиева З.С. Прагматика англоязычного художественного текста и проблемы прагматики его перевода. Дис. ... д-ра. филол. наук. – Пятигорск, 2006. – 233 с.; Ashurova D.U. Text linguistics. – Toshkent: Tafakkur Qanoti, 2012. – 204 p.; Сафаров Ш.С. Прагмалингвистика. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008, – 300 б.; Джусупов Н.М. Когнитивно-стилистические основы выдвижения в англоязычном художественном тексте. Дисс. ... докт. филол. наук. – Ташкент, 2020. – 206 с.; Нормурадова Н.З. Вербальная экспликация

тахлил қилинган ва бошқа бир қатор тадқиқотчилар нутқий актларни ишлаб чиқаришни тартибга солувчи ижтимоий қоидаларни ҳамда уларнинг коммуникатив фаолияти билан ўзаро боғлиқлигини очиб бердилар.

W.Humbold, E.Sapir, B.Bernstein, D.Oswell, A.Duranti, В.Карасик, Н.Алефиренко, В.Шаховский, В.Маслова, В.Воробьев, А.Маматов, У.Юсупов, Р.Маджидова, С.Курбанова³ ва бошқа олимларнинг асарларида инсонлар мулоқотининг ижтимоий-маданий жихатлари ҳамда уларнинг оламнинг миллий манзарасини тиклашдаги роли муҳокама қилинган.

J.Verschueren, H.Bhabha, R.Lado, A.Wierzbicka, D.Holland, N.Quinn, О.Корнилов, Г.Брутян, Н.Арутюнова, Е.Бабаева, Д.Ашурова, Ш.Сафаров, М.Галиева, З.Ҳожиева⁴ ва бошқа олимлар оламнинг турли манзараларини тасвирлашга доир таҳлилларни олиб боришди.

A.Wierzbicka, G.Fauconnier R.Jackendoff, B.Shore, С.Воркачов, З.Попова, И.Стернин, Г.Слышкин, Г.Ҳошимов, Р.Ширинова, К.Амануллаева, Д.Агзамова⁵ ва бошқа кўплаб олимларнинг тадқиқотларида маданий

антропоцентризма в англоязычном художественном дискурсе. Автореф. дис. ... докт. филол. наук. – Т., 2020; Нурмонов А., Ҳакимов М. Лингвистик прагматиканинг назарий шаклланиши // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2001. 4-сон. – Б. 54-58; Мўминов С. Сўзлашув одоби. – Фарғона: Фарғона, 1997. – 104 б.

³ Humboldt W. Selected writings. – London: Everyman's Library, 2018. – 840 p.; Sapir E. The Status of Linguistics as a Science. Reprinted in The Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture, and Personality, Berkeley: University of California Press. – 160 p.; Bernstein B. Social Class, Language and Socialization // Language and Social Context: Selected Readings. – Harmondsworth: Penguin, 1979. – P. 157-178; Oswell D. Culture and Society. – L.: Sage Publications Ltd, 2006. – 246 p.; Duranti A. Linguistic Anthropology. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 422 p.; Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 477 с.; Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка. Учеб. пособие. – М.: Флинта, 2010. – 224 с.; Шаховский В.И. Эмоции: долигвистика, лингвистика, лингвокультурология. – М.: URSS, 2009. – 124 с.; Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Издательский центр “Академия”, 2010. – 208 с.; Воробьев В.В. Лингвокультурология (теория и методы). – М.: Изд-во РУДН, 1997. – 331 с.; Маматов А.Э. Ўзбек тили фразеологизмларининг шаклланиши масалалари. Филол. фанлари доктори... дисс. автореф. – Тошкент, 2000. – 50 б.; Юсупов У.К. Маъно, тушунча, концепт ва лингвокультурема атамалари хусусида // Стилистика тилшуносликнинг замонавий йуналишларида. – Т., 2011. – Б. 49-55; Маджидова Р.У. Антропоцентрические пословицы: семантика и лингвостатистика (на материале узбекского и русского языков). Дисс. канд. филол. наук. – Ташкент, 2010. – 161 с.; Курбанова С.М. Бадиий матнда шахс хусусиятларини ифодалаш. Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. – Фарғона, 2018. – 127 б.

⁴ Verschueren J. English as Object and Medium of (Mis)understanding // English across Cultures. Cultures across English. A Reader in Cross-Cultural Communication. – New York: Mouton de Gruyter, 1989. – P. 31-53; Bhabha H. Nation and Narration. – London: Routledge, 1990. – 352 p.; Lado R. Linguistics across cultures. – Ann Arbor: Univ. of Michigan Press, 1957. – 160 p.; Wierzbicka A. Cross-cultural Pragmatics. – N.Y.-L.: Oxford University Press, 2019. – 515 p.; Holland D., Quinn N. Cultural Models in Language and Thought. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 416 p.; Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – М.: КДУ, 2013. – 348 с.; Брутян Г. А. Язык и картина мира // Научные доклады высшей школы. Философские науки. – М., 1973. – № 1. – С. 84-112; Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.; Бабаева Е.В. Лингвокультурологические характеристики русской и немецкой аксиологических картин мира. Дис. ... д-ра. филол. наук. – Волгоград, 2004. – 438 с.; Ashurova D.U. Text linguistics. – Т.: Taffakur qanoti, 2012. – 204 p.; Сафаров Ш.С. Когнитив тилшунослик. – Самарқанд: Сангзор нашриёти, 2006. – 92 б.; Галиева М.Р. Отражение мифолого-религиозного сознания в языковой картине мира. Автореф. дис. ... докт. филол. наук. – Ферғана, 2019. – 77 с.; Хожиева З.Б. Национально-культурная специфика художественного текста (на материале разносистемных языков). Автореф. доктора философии (PhD) по филол. наукам. – Ферғана, 2020. – 58 с.

⁵ Wierzbicka A. Semantics, culture and cognition: Universal human concepts in culture-specific configurations. – New York: Oxford University Press, 1992. – 416 p.; Fauconnier G. Mappings in Thought and Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 205 p.; Jackendoff R. What is a concept? // Frames, fields and contrasts. New Essays in semantics and lexical organization. – Hillsdale, 1992. – P. 191-209; Shore B. Culture in Mind. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 428 p.; Воркачев С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт. – М.: Гнозис, 2004. – 236 с.; Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие “концепт” в лингвистических исследованиях. – Воронеж:

концептнинг нутқда ифодаланиши ва уларнинг аксиологик хусусиятлари каби муаммолар кенг муҳокама қилинган.

Юқорида қайд этилган асарларда муҳокама қилинган кенг кўламли масалаларга қарамай, XIX аср инглиз ва ўзбек лингвомаданиятларида “Ўурмат” концепти ҳамда унинг оғзаки нутқда ифодаланишига алоҳида эътибор қаратилмаган. Бундан ташқари ушбу тадқиқотда P.Shelley, J.Keats, Ch.Dickens, W.Thackeray, Ch.Bronte каби инглиз ижодкорларининг асарларини, Мужрим-Обид, Нодира, Увайсий, Маҳзунанинг ғазал ва шеърлари, Фитратнинг “Оила ёки бошқариш тартиблари”, Гулханийнинг “Зарбулмасал” каби ўзбек ёзувчиларининг ижоди устида қиёсий ва чоғиштирма тадқиқотлар олиб борилди.

Тадқиқотнинг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетининг илмий тадқиқот ишлари режасининг “Турли тизимли тилларнинг лингвистик ва типологик хусусиятлари” мавзусидаги илмий тадқиқотлар доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади – инглиз ва ўзбек тилшунослигида XIX аср бадиий матнлари орқали “Ўурмат” концептининг лингвопрагматик ҳамда ижтимоий-маланий умумбашарий ва ўзига хос хусусиятларини таҳлил қилишдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

инглиз ва ўзбек лингвомаданиятларида ҳиссий-ҳолат, муносабатлар ва инсонлар дунёқарашини акс эттирувчи “Ўурмат” лисоний ифодаси муаммосининг асосий назарий жиҳатларини қиёсий-типологик жиҳатдан кўриб чиқиш ҳамда умумлаштириш;

“Ўурмат” концептининг нутқда акс этишини ижтимоий-маданий ўзига хослик нуқтаи назаридан таҳлил қилиш учун асосни аниқлаш ва аниқланган маданий доминантлар асосида унинг хусусиятларини ушбу таққосланган иккала XIX аср лингвомаданиятида изоҳлаш;

XIX аср иккала мамлакатга оид бадиий матнларни таҳлил қилиш орқали инсонлар ҳаётининг ижтимоий ва маданий ўзига хосликларини таҳлил қилиш;

иккала тилни таққослашда “Ўурмат” лингвистик синфининг семантик, функционал, лингвопрагматик хусусиятларини XIX асрга оид бадиий матнлар асосида изоҳлаш;

XIX аср инглиз ва ўзбек бадиий матнларида “Ўурмат”ни ифодалашнинг оғзаки бўлмаган воситаларини очиб бериш ҳамда ҳар бир лингвомаданиятда уларнинг универсал ва дифференциал хусусиятларини аниқлаш.

Изд-во Воронеж. ун-та, 2000. – 30 с.; Слышкин Г.Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты. Дисс. ... д-ра филол. наук. – Волгоград, 2004. – 325 с.; Хошимов Г.М. К теории концептов и их таксономии в когнитивной лингвистике // Систем-структур тилшунослик муаммолари. – Самарқанд, 2010. – Б. 68-78; Ширинова Р. Бадиий таржимада олам миллий манзараси. – Т.: Tuton zamin ziyo, 2017. – 207 б.; Амануллаева К.М. Концептосфера художественного произведения и средство репрезентации базовых концептов в переводе (на материале произведений Харуки Мураками). Дисс... доктора философии (PhD) по филол. наукам. – Самарқанд, 2020. – 158 с.; Агзамова Д.Б. “Хотира” концептининг инглиз ва ўзбек тилларидаги умумий ва ўзига хос хусусиятлари. Филол. фанлари номзоди дис. – Т., 2012. – 162 б.

Тадқиқотнинг объекти сифатида XIX асрга оид инглиз ва ўзбек тилларидаги асарлар таҳлилида “Ҳурмат”ни ифодаловчи тил бирликлари танланган.

Тадқиқотнинг предметини XIX аср инглиз ва ўзбек тилларига тааллуқли бадиий асарларда “Ҳурмат” концептини ифодалашнинг лингвопрагматик ҳамда ижтимоий-маданий хусусиятлари ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Тадқиқот мавзусини ёритишда тасвирлаш, қиёсий-чоғиштира, контекстуал, концептуал, шунингдек, маданиятлараро таҳлил методлари ҳамда коммуникатив-прагматик ёндашувлар, муаммоларни аниқлаш ва олинган натижаларни асослаш учун ишончли восита бўлиб хизмат қилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

XIX аср инглиз ва ўзбек адабиётида “Ҳурмат” концептининг ўзига хослиги, шунингдек, унинг ўхшаш ва фарқловчи хусусиятлари биринчи марта қиёсий ўрганиш жараёнида аниқланган;

XIX аср инглиз ва ўзбек халқларининг ижтимоий-маданий ўзига хос хусусиятларининг “Ҳурмат” концептида акс эттирилиши бадиий матнларни таҳлил қилиш орқали очиб берилган;

XIX аср инглиз ва ўзбек халқлари ўртасидаги муносабатлар, хулқ-атвор ва муносабатларни акс эттирувчи аксиологик хусусиятлар ҳамда ҳар бир лингвомаданиятда “Ҳурмат” концепти ва унинг ўзига хос хусусиятларини ифодаловчи маданий доминантлар асосланган;

XIX аср бадиий матнлари асосида инглиз ва ўзбек лингвомаданиятларида “Ҳурмат” концептини ифодалашнинг прагматик хусусиятлари далилланган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари: таққосланган тилларда ҳурматни ифодалашнинг миллий ўзига хос хусусиятларини очиб бериш билан боғлиқ бир қанча амалий тавсиялар аниқланган:

ишлаб чиқилган методологиядан ўтган асрлар адабиётида ифодаланган бошқа тушунчаларни таҳлил қилиш учун фойдаланишнинг мақсадга мувофиқлиги аниқланган;

инглиз ва ўзбек лингвомаданиятларида “Ҳурмат” концептининг очиб берилган хусусиятлари ҳамда халқларнинг маданий билимларини бойитиб, ўша давр одамлари ўртасидаги муносабат ва уларнинг дунёқарашларидаги ўзига хосликлар далилланган;

кўрсатилган маданий доминантлар XIX асрда инглиз ва ўзбек халқининг аксиологик дунё манзарасини акс эттириши исботланган;

тадқиқот жараёнида тўпланган амалий материаллар XIX аср инглиз ва ўзбек адабиётида адабиётлар жамланмасини тузишда асос бўлиб хизмат қилиши далилланган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги тадқиқотда қўлланилган назарий маълумотлар ва усулларнинг ишончли манбалардан олингани, берилган таҳлил ва мулоҳазалар, хулосалар, тавсиялар амалиётга жорий этилиши ва олинган натижалар ваколатли органлар томонидан тасдиқланиши ҳамда очиқ платформалар ва илмий-амалий конференцияларда кенг муҳокама қилиниши билан белгиланади.

Тадқиқотнинг илмий ва амалий аҳамияти.

Диссертациянинг илмий аҳамияти унинг ушбу тадқиқот жараёнида ишлаб чиқилган методологияларни қўллаш орқали прагмалингвистика, лингвомаданиятшунослик ва когнитив тилшуносликда қиёсий тадқиқотлар ривожланишига қўшган ҳиссаси билан изоҳланади.

Тадқиқотнинг амалий натижалари XIX асрда ушбу мамлакатларда инглиз ва ўзбек адабиётларини билиш ҳамда мулоқотнинг ўзига хос хусусиятларини оширишга ёрдам беради, шунингдек, “Cross-cultural Communication”, “English literature”, “Translation Studies”, “Linguoculturology”, “Pragmalinguistics”, ва “Comparative typology of English and Uzbek” каби фанлар учун ўқув дастурлари тузишда қўлланилиши билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Диссертацияда ишлаб чиқилган назарий ва амалий хулосалар, тавсиялар ва ишланмалар асосида:

XIX аср инглиз ва ўзбек адабиётида “Ҳурмат” концепти намоён бўлишининг ўзига хослиги, шунингдек, унинг иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ва технологик ўзгаришлар, гендер тенгсизлиги каби ўхшаш ва ҳурматнинг грамматик экспликацияси ўртасидаги тафовут: *сен* олмошининг кўпинча норасмий нутқда ишлатилиши, *сиз* ҳурмат ва ҳушмуомалалик кўрсатиш мақсадида кекса одамларга мурожаат қилиш каби фарқловчи хусусиятларига оид хулосалардан YoA-1-06-Таржимонларнинг касбий тайёргарлиги сифатини назорат қилишни ташкил этишга ваколатли ёндашув амалий лойиҳасида фойдаланилган (Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон миллий университетининг 2022 йил 4 мартдаги 04/11-1636-сон маълумотномаси). Натижада лойиҳа ҳурмат концептини акс эттириш билан боғлиқ муҳим маълумотлар билан таъминланган;

XIX аср инглиз ва ўзбек халқининг ҳурмат концептида вербаллаштирилган ижтимоий-маданий ўзига хосликларнинг бадиий матнларда акс этишига оид хулосалардан Erasmus+ UNICAC 598340-EPP-1-2018-1-ES-EPPKA2-SBNE-JP 1-2018-1-ES-EPPKA2-SBҲЕ-ЖП “Марказий Осиё ва Хитойда билимларни узатиш бўйича университетлараро ҳамкорлик асослари” халқаро лойиҳасида фойдаланилган (Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон миллий университетининг 2022 йил 4 мартдаги 04/11-1636-сон маълумотномаси). Натижада ҳурмат концептини миллий кадриятларни ўрганиш муаммоси билан боғлиқ ишлаб чиқилган тавсиялар асосида бойитишга эришилган;

XIX аср инглиз ва ўзбек халқи ўртасидаги муносабатлар, хулқ-атвор ва муомалани ифодаловчи кадриятлар ҳамда ҳурмат концептини ифодаловчи маданий доминантлар, шунингдек, унинг ҳар бир лингвомаланиятдаги ўзига хос хусусиятларига оид хулосалардан PZ-201709134- амалий лойиҳасига жалб қилинган – “Филология йўналишида инглиз тилини ўрганиш сифатини баҳолаш шакллари ва тамойилларига замонавий ёндашув” лойиҳасида фойдаланилган (Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон миллий университетининг 2022 йил 4 мартдаги 04/11-1636-сон маълумотномаси). Натижада XIX аср инглиз ва ўзбек бадиий матнларида ҳурмат концептининг муаммоларини бадиий талқин этиш нуқтаи назаридан ўрганишдаги самарадорлиги кўрсатилган;

XIX аср инглиз ва ўзбек бадиий матнларида ҳурмат концептини ифодалашнинг кундалик суҳбатда, нутқ ҳаракатларида бошқаларга, айниқса, кекса одамларга ҳурмат-эҳтиром муҳим рол ўйнаши каби прагматик ўзига хосликлари акс этишига оид хулосалардан ДУК “Маҳалла” телерадиоканали маданий-маърифий ва адабий дастурлари муҳаррирлари томонидан тайёрланган “Бир асар тарихи” радио дастурида фойдаланилган (Маҳалла Миллий телерадиокомпаниясининг 2022 йил 23 февралдаги 760-сон маълумотномаси). Натижада радио тингловчиларининг инглиз ва ўзбек тилларида “Ҳурмат” концепти, ҳар икки маданиятнинг XIX асрдаги ижтимоий ва маданий жиҳатлари ҳақидаги фикрларини маънавий-маърифий мазмун билан бойитиш имконини берган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Мазкур тадқиқот натижалари илмий маъруза кўринишда 6 та халқаро ва 4 та республика илмий-амалий анжуманларида муҳокамадан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича 19 та илмий иш, шу жумладан, Республикаси Олий аттестация комиссияси томонидан докторлик диссертацияларининг илмий натижаларини чоп эттириш учун тавсия этилган илмий журналларда бта мақола, республика миқёсидаги журналларда ва хорижий илмий журналда 3 та мақола чоп этилган.

Диссертациянинг тузилмаси ва ҳажми. Диссертация кириш, уч асосий боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат бўлиб, ҳажми 123 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида тадқиқот мавзусининг долзарблиги, унинг республика фан ва технологияларнинг устувор йўналишлари билан алоқадорлиги асосланган, тадқиқот мавзуси бўйича чет эл ва мамлакат адабиётларининг шарҳи келтириб ўтилган, ишнинг мақсади ва вазифалари, унинг объекти ва предмети аниқланган, тадқиқотда қўлланилган методлар кўрсатилган, тадқиқотнинг илмий янгилиги очиб берилган, тадқиқотнинг илмий ва амалий аҳамияти баён қилинган, олинган натижалар ишончлилиги асослаб берилган, диссертация ишининг тадбиқ қилингани, чоп эттирилгани, апробацияси ва тузилмаси ҳақида маълумотлар келтирилган.

Биринчи боб **“Концепт ўрганилишининг лингвомаданий ва лингвопрагматик асослари”** деб номланган бўлиб, унда тадқиқотнинг методологик асослари ёритилган ва концептга асосланган тадқиқотлар, лингвопрагматика, этномаданий хусусиятлар, маданий доминантлар ва ижтимоий-маданий жиҳатлар каби масалаларни дунёнинг лингвистик ҳамда миллий манзараларида намоёиш этиш позициясидан туриб муҳокама қилинган. Ушбу тадқиқотлар доирасида ишлаб чиқилган таҳлиллар асосида бадиий матнда “Ҳурмат” концептини вербализация қилишнинг ўзига хос хусусиятлари очиб берилган.

Когнитив тилшуносликда “концепт” атамаси асос сифатида қабул қилинган. Концепт турли хил ғояларга тегишли бўлиши мумкин бўлган

ҳақиқий маъноларнинг фақат бир қисмини тасвирлайди. Бошқача қилиб айтганда, инсон маълум бир объект ҳақида ўйлаш орқали онгидаги барча хусусиятларни тасвирлай олмайди, у вазиятнинг ягона ҳақиқий тасвирини чизиши мумкин. Масалан, *нон* сўзи инсоннинг маданияти, миллати ва қадриятларига кўра турли хил концепцияларни ўз ичига олади. Ўзбек лингвомаданиятида *нон* концепти меҳмондўстлик ва азизликни (фақат озиқ-овқат номинациясидан ташқари) ифодалаш мумкин. “Нон – отамиз, сув – онамиз” мақолида *нон* сўзи отага тенглаштирилган ва миллий ўзликнинг рамзи сифатида намоён бўлган. Бизнинг фикримизча, бу сифат ўтган асрларда ўзбек халқи бошдан кечирган қийинчиликлар билан боғлиқ. Зеро, ўзбек қизларига болалигиданоқ тандирда нон ёпишни ўргатишган, шунингдек, ўзбеклар аксарият таомларини нон билан биргаликда истеъмол қилишларини ҳам биламиз. Бироқ *нон*нинг мазмуни инглиз менталитети нуқтаи назаридан бири-бирдан фарқ қилиб, инглиз халқи *нон* ҳақида бутунлай бошқача концептга эга, улар учун бу истеъмол қилинадиган маҳсулот ва у алоҳида маънога эга эмас. Гарчи инглизлар ҳам дастурхонида *нон* бўлишини афзал кўришсада, уларда ҳам *нон* мавзусидаги мақоллар мавжуд бўлишига қарамай, улар нон концептини мутлақо бошқа хил тасаввур қилишади. Мисол учун *one's bread and butter* мақолида *нон* яқин дўст сифатида гавдаланади⁶. Ваҳоланки, *нон* инсоният тарихида муҳим аҳамиятга эга. *Нон* тарихнинг бир қисми ва у маданият, қадриятлар, урф-одатлар, тинчлик ва ҳатто уруш билан боғлиқ. XIX асрда Буюк Британиядаги одамлар *нон* тайёрлаш жараёнини тезлаштириш учун хамиртуруш ёрдамида пишириш жараёнини осонлаштиришни ўргандилар⁷. Натижада 1993 йилда хамиртурушга талаб ошди. Демак, ушбу маҳсулот лингвомаданий концептни ўрганиш жараёнида асосий рол ўйнайди⁸.

С.Ю.Степановнинг фикрича, концепт ягонадир, маданий жиҳатдан ўзига хос ва психоиндивидуал, ҳақиқий ва ҳақиқий бўлмаган блоклардан тузилган. У ўзгарувчан маъно ва қийматларга эга⁹. Унинг турли маънолари ва қадриятлари мавжуд.

Умумий маънода бир қанча олимларнинг фикрига кўра, концептнинг тузилиши майдон сифатида ифодаланади. Номинатив майдон-концептнинг ядроси-структуранинг марказида жойлашган ва унинг атрофида маданият, урф-одатлар ҳамда одамларнинг ўз тажрибалари билан бирлаштирилган акси намоён бўлиши мумкин.

Замонавий тилшуносликда “концепт” атамаси турли хил таърифларга эга. Масалан, А.П.Бабушкин концепт атамасини ақлий тузилмалар деб ҳисоблайди: концепт – бу нарсаларнинг муносабатларини ва уларнинг туркумланишини белгилайдиган ақлий ифодадир¹⁰. Олим, шунингдек,

⁶ Proverb Meaning. Proverbmeaning.com. 2021. <https://www.aliendictionary.com/en/idiom/one+s+bread+and+butter>

⁷ Grants. Grants.com. Bread. The most important thing in human history. 2022. <https://grantsbakery.co.uk/blogs/posts/bread-the-most-important-thing-in-human-history>.

⁸ Токарев Г.В. Концепт как объект лингвокультурологии. – Волгоград: Перемена, 2003. – с.11

⁹ Степанов Ю.С. Концепт «причина» и два подхода к концептуальному анализу языка – логический и сублогический // Логический анализ языка: культурные концепты. М.: Наука, 1991. С. 5–14

¹⁰ Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка, их личностная и национальная специфика. – Воронеж: Издательство ВГУ, 1997. – 330 с. – Р. 13-21

концептни тилда оғзаки ва табиатда бир-бирига ёт бўлган коллектив онгнинг дискрит бирлиги деб ҳисоблайди.

Олима Д.У.Ашурованинг сўзларига кўра, “концепт – бу мураккаб ақлий ифода, концептуал жаҳатдан тегишли бўлган оламнинг миллий манзараси тасвирининг асосий таркибий қисми ёки индивидуал лингвистик шахсият, ёки бутун лингвомаданий ҳамжамиятдир”¹¹. У концептнинг турли хил олам манзаралари, айниқса, оламнинг миллий манзараси тасвирини оғзаки равишда ифодалашдаги ролини таъкидлайди. Шу билан бирга концепт нафақат руҳий тузилмаларни акс эттиради, балки у мавжуд ҳодисалар учун инсонлар муносабатини ўз ичига олади, деб хулоса қилиш мумкин. Шу нуқтаи назардан ишимизда концептнинг айнан аксиологик жиҳатларини таъкидлаб ўтамиз ва уни шу жиҳатдан кузатамиз.

Тадқиқотда бадиий матнда оламнинг миллий манзарасини акс эттириш нуқтаи назаридан таҳлил қилишнинг мураккаб, кўп босқичли тартиби ишлаб чиқилган. Тадқиқот жараёни қуйидаги босқичларни ўз ичига олди:

турли хил қиймат муносабатларига оид этномаданий ва ижтимоий-маданий режаларни аниқлаш;

катта ва кичик, эркак ва аёлларга бўлган муносабатни очиб бериш (катта ёшдаги одамлар, болалар, аёллар ва эркакларга нисбатан “Ҳурмат” ифодалари);

соғлиқни сақлаш ва касаллик, ҳаёт ва ўлим, келин ва қайнона муносабатлари, махфийлик, уй-жой, табиат ҳодисалари, табиат ва ҳайвонлар, вақт ва макон каби мавзуларга нисбатан таққослаш ҳамда қарама-қарши муносабат.

Маданий доминантлар бир кишидан бошқасига доир ўзига хосликка эга, чунки ўзбек ва инглиз халқлари учун маданий доминантлар бир-биридан фарқ қилиши мумкин. Зеро, икки халқнинг эътиқоди ва қадриятларида ўхшашликлар мавжуд. Маданий доминантларни ва уларнинг тил ҳақидаги тасавурларини ўрганишда биз В.И.Карасик томонидан ишлаб чиқилган ғояларни таҳлил қилдик. Жумладан:

маданий доминантлар универсал ва ўзига хос жиҳатлар билан шартланган бўлса, ўзига хослик, одатда, объектларни номинациялаш ва одамларнинг уларга бўлган муносабати билан ифодаланади;

маданий доминантларни фольклор ва умуман бадиий матнлар учун хос бўлган баҳоловчи ҳукмлар орқали тиклаш мумкин;

миллий характерга эга бўлган баҳоловчи ҳукмлар, шунингдек, бир хил тилшунослик доирасидаги ўзига хос хусусиятлар учун асос бўлган индивидуал ассоциатив фикрларнинг киритилишини намоиш этади;

қиймат доминантларининг умумийлиги тилда қўллаб-қувватлангани ва акс эттирилган маданиятнинг аниқ турини шакллантиради¹².

Ушбу шартларни ҳисобга олган ҳолда инглиз ва ўзбек тилшуносликларида “Ҳурмат” концептининг вербализацияси билан боғлиқ қуйидаги маданий доминантлар танланди:

¹¹ Ashurova D.U., Galieva M.R. Text Linguistics Turon Iqbol. –Т.: 2016.– p.93

¹² Карасик В. И. Культурные доминанты в языке // Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – С. 167-168.

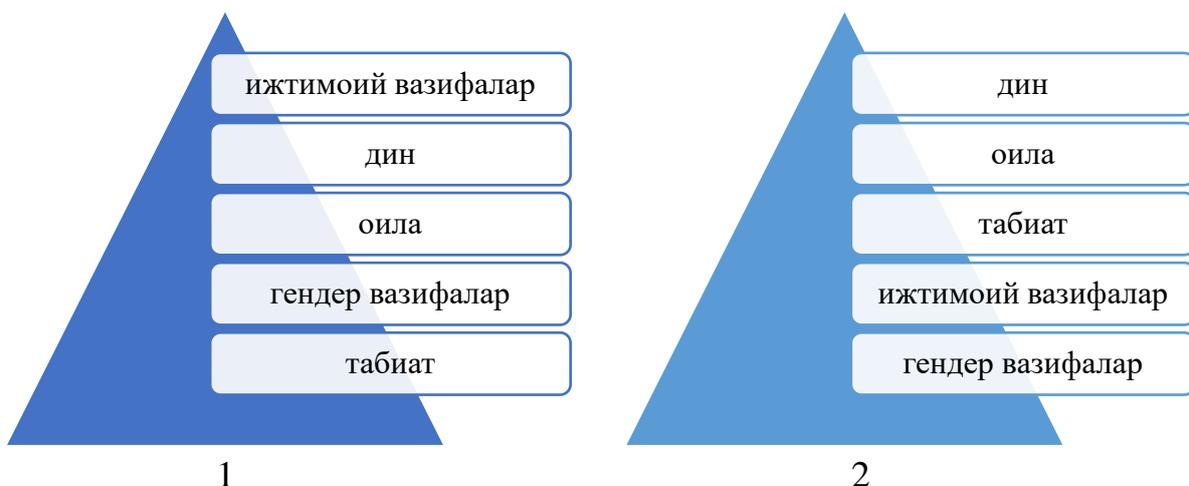

Ижтимоий вазифалар

Гендер вазифалар

1-чизма. XIX асрда инглиз ва ўзбек лингвомаданиятида ҳурматни ифодалаш билан боғлиқ умуминсоний маданий доминантлар.

Умуман олганда, бу беш маданий доминантнинг барчаси XIX аср инглиз ва ўзбек лингвомаданиятларида намоён бўлган деб тахмин қилишимиз мумкин, аммо муҳимлик иерархияси ўзаро бир-биридан фарқ қилади:

2-чизма. XIX аср инглиз (1) ва ўзбек (2) лингвомаданиятларида маданий доминантларнинг иерархияси.

Шундай қилиб ҳар икки мамлакатдаги гендер тенгсизлиги билан ўхшаш вазиятга қарамай, XIX аср инглиз лингвомаданиятида бу муаммога эътиборни жалб этиш ва унга қарши адабиёт орқали ҳам курашишга уринишлар кўпроқ бўлган, деган хулосага келишимиз мумкин. Зеро, ўзбек лингвомаданиятида фақат юқори ижтимоий ва сиёсий мавқега эга аёллар (Нодира сингари) мазкур муаммони яширин тарзда муҳокама қила олишган.

Диссертациясининг иккинчи боби “**XIX аср инглиз ва ўзбек адабиётида ижтимоий-маданий ҳаётнинг инъикоси сифатида**” деб номланиб, унда ижтимоий-маданий шароитларнинг инсонлар турмуш тарзини намоён этадиган XIX аср инглиз ва ўзбек адабиёти ривожига таъсири адабий асар таҳлили асосида амалга оширилган.

Инглиз ва ўзбек адабиётига XIX асрда хушмуомалалик ҳамда ҳурматнинг ўзгаришини тақозо этувчи турли ижтимоий-иқтисодий ва маданий ўзгаришлар ўз таъсирини кўрсатди. Зеро, ҳар иккала маданиятда ҳам ҳурмат, ҳам хушмуомалалик муносабатлари сақлаб қолинган бўлсада, лекин вақтинчалик ва вазиятдан келиб чиқилган баъзи бир фарқлар ҳар бир лингвомаданиятда ўз аксини топди.

Масалан, Буюк Британияда пойтахт саноат марказига айланди ва одамлар фабрикаларда ишладилар. Ҳаёт ўзгариб борар эди, кўплаб шаҳарлар тез

суръатларда гавжум шаҳарларга айланди ва яхши ҳаёт топиш учун одамлар қишлоқлардан шаҳарларга кўчиб келдилар. Инглиз ва ўзбек лингвомаданияти ҳамда XIX асрда адабиётнинг тутган ўрнига доир катта ва кичик ўзгаришлар рўй берди:

Инглиз лингвомаданияти	Ўзбек лингвомаданияти
Иқтисодий ўзгаришлар	
<p>Фабрикалар ўз маҳсулотларини ишлаб чиқаришлари учун ишчиларга талаб ошди. Аёллар ва болаларнинг қашшоқликдан қочиш мақсадида кўп ишлашларига тўғри келди;</p> <p>Болалар оилаларини боқиш учун кўчаларда сотувчи ва пойабзал тозалаловчи сифатида ишладилар¹³.</p>	<p>Кўқоннинг иқтисодий ва ижтимоий ривожланиши маданий ҳаётда ижобий ўзгаришларга олиб келди;</p> <p>Ижтимоий-иқтисодий ва диний ўзгаришлар одамлар ҳаётига катта таъсир кўрсатди ҳамда адабиёт миллат учун яшаш омили сифатида шаклланди¹⁴.</p>
Ижтимоий ўзгаришлар	
<p>Буюк Британияда солиқларни тўлаш мажбурий бўлиб қолди. Британия империяси 1833-йилда куллиқни бекор қилди;</p> <p>Парламент жамиятнинг қашшоқ соҳаларида эркаклар, аёллар ва болалар ҳаётини яхшилаш бўйича ислохотларни амалга оширди¹⁵.</p>	<p>Ижтимоий ва сиёсий босимлар табиий фанларнинг ўсишига салбий таъсир кўрсатди;</p> <p>XIX аср бошларида, айниқса, Муҳаммад Раҳимхон хукмронлиги мустақамланиб, унинг ерлари кенгайди.</p>
Адабиёт	
<p>Китоб ва журналларни сотиб олиш учун пул муомаласи ривожланди; бироқ аёлларнинг ишлаш учун ҳуқуқлари йўқ эди ва маош топадиган ишларда ишлаш имконияти жуда кам эди. Лекин аёллар энгилмадилар ва асарлар ёзишни бошладилар ҳамда аёл муаллифлар ҳурмат қозона бошладилар, улар бу билан пул топа олдилар;</p> <p>Саводхонликка талаб ошди, чунки одамлар газета ва журналларда янгиликларни ўқишга одатланиб қолишди.</p>	<p>Баъзи хонлар махсус кутубхоналар яратиб, китоблар тўплашди. Китобат санъати, хаттотлик, миниатюра санъати катта ютуқларга эга бўлди;</p> <p>Бухоро мактаби ўша даврда алоҳида мавқега эга эди. Амир Умархон даврининг бошланиши Кўқон адабий муҳитининг энг гуллаб-яшнаган ва сермахсул даври бўлди.</p>

¹³ Windsor G. Life in the 19th century (Exploring history book 1). – UK: Oxford College Libraries, 2012. – P. 45-60.

¹⁴ Каримов Ф. К. Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи. Т.: Ўқитқучи, 1975. -б. 86

¹⁵ Parliament.com. Reforming Society in the 19th century, 2022. <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/livinglearning/19thcentury/>

Инглиз тилидан фарқли ўлароқ ўзбек адабиётида ҳурматга нисбатан ўзгача қадрият ва муносабат мавжуд эди. Феодал тузум одамларни анчагина худбин қилиб тарбиялади¹⁶. Шунинг учун Мужрим ота-оналар ва болалар ўртасидаги салбий муносабатларни тасвирлади ҳамда бундай муносабат учун ўша давр одамларининг ижтимоий ҳаётини ва иқтисодий тизимни айблади.

Мужрим Обид одамлар орасида хушмуомалалик ва ижобий муносабатга катта эътибор қаратди. Жумладан, Мужрим асарларида ота-она ва бола динамикаси ҳамда одоб-ахлоқни акс эттириш учун уч хил мисолни ва уч хил ноёб ёндашувни кузатиш мумкин.

1. Меҳмон кутиш:

*Кунда кўп меҳмон қузатмак ила,
Бирин олиб бирин узатмак ила,
Йўллари узра интизор эдим,
Эл орасида эътибор эрдим*¹⁷.

Меҳмонни ҳурмат билан кутиб олиш ўзбек маданиятида миллийликнинг бир бўлаги ҳисобланган. Ўзбек халқи меҳмонни яхши кўрар ва ҳар доим меҳмонни яхши кутиб олиш одатга айланиб қолган эди. Одатда, мезбоннинг овора бўлиши ва овқат тайёрлашга вақт сарфламаслиги учун ҳеч қандай огоҳлантиришсиз ташриф буюришган ҳамда дастурхонга неки қўйилса, шу билан кифояланишган. Бир шеърда келтирилган парчада ёзувчи ҳар куни кўплаб меҳмонларни кутганини айтиб ўтган. Ва меҳмоннинг ташрифини ўзига кўрсатилган юксак ҳурмат деб таърифлаган.

2. Фарзанд ўстириш:

*Ким алар соясида бўлсам пир,
Ўла турғонда бўлгуси тавфир.
Жоним осойиши алар биладур,
Шомнинг зийнати саҳар биладур.
Яъни фарзандлар мулозим эрур,
Хизматим барчасига лозим эрур.
Бўлишурлар ўларгача манга ёр,
Ҳар на амр айласам тайёр*¹⁸.

Ўзбек халқи ўз фарзандлари олдида масъулиятни ҳис қилишган. Улар болаларига ёшлигиданоқ асосий ахлоқ-одоб қоидаларини ўргатишга масъул бўлишган. Ота-оналар болаларига ўзини қандай тутиши, қариганда ота-оналарига ғамхўрлик қилишлари жоизлигини ўқитишган. Бундай муносабат шеърда тасвирланган.

3. Ёши катталарга ғамхўрлик қилмоқ:

*Икки ўғил-у беш қиз бариси,
Ҳар бири бўлдилар бир уй эгаси.
Кўрдиларким атода йўқ дирҳам,
Рафт-у омадни қилдилар барҳам...
Ушбу қариддин этмадилар ёд.*

¹⁶ Абдуллаев В. А. Ўзбек адабиёти тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980. – б.205.

¹⁷ Абдуллаев В.А. Ўзбек адабиёти тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980. – Б. 207.

¹⁸ Абдуллаев В.А. Ўзбек адабиёти тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980. – Б. 207.

Анинг учун ман-у кўнгул ношод.

Рўзгор аҳли ичра хор ўлдум,

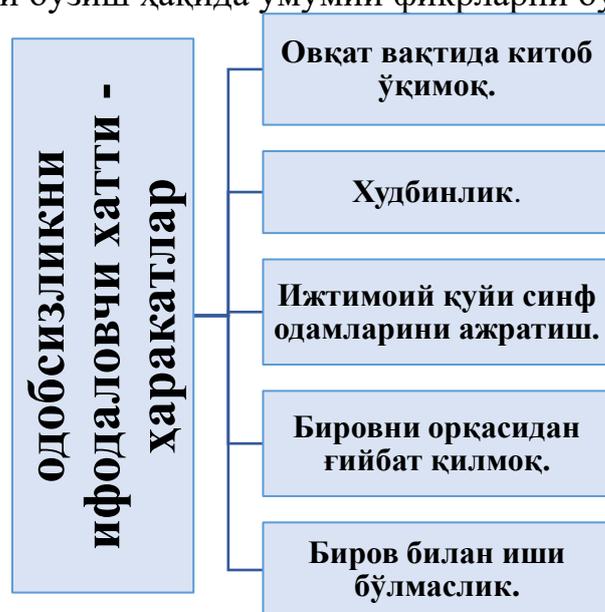
Удбони аҳли рўзгор ўлдум¹⁹.

Юқорида келтирилган парчада оилавий муносабатларга оид турли хил вазифаларни, айтиб ўтилган йирик асарлар ҳақидаги мулоҳазаларда, шеърят ва қисқа бадиий адабиётларни ўрганишда ўз тажрибасидан келиб чиққан ҳолда ўзлаштиришлари келтириб ўтилган. Мужрим Обид ота-она ва бола муносабатлари ота-оналар учун қанчалик муҳим ҳамда аҳамиятли эканлигини тушуниб етади ва уни ўз адабиётидаги қаҳрамонлар тасвирида ҳам гавдалантиради. Мужрим Обид қариллик чоғида пулларини йўқотади ва унинг болалари билан баҳам кўриш учун ҳеч нарса қолмайди, натижада, у қанчалик умидсизликка тушганини ўз ижодида батафсил ёритади. У кексайганда ўз фарзандларидан узоқлашганидан жуда хафа бўлади.

Инглиз ва ўзбек адабиёти XIX асрда турли ижтимоий, иқтисодий, маданий ўзгаришлар таъсирида бўлган бўлсада, ҳар икки маданият XIX аср адабиётида “Ҳурмат” концептининг мавжуд бўлганини исботлайди. Турли хил анъанавий ва маданий қадриятлар, хушмуомалалик, одоб-ахлоқ нормалари XIX аср адабиётида ҳурматнинг концептуал структурасини ташкил этади.

Ўзбек маданияти саломлашиш, одамлар билан яхши муносабатларга кўпроқ эътибор қаратган бўлса, инглизлар бошқа одамларнинг ҳуқуқларини ҳурмат қилишда (масалан, навбатларни сақлашда) ёки жамоат жойларида одоб-ахлоқ нормаларига риоя қилишда етакчи бўлишган.

Инглиз адабиётининг яна бир ўзига хос хусусияти ўзига хос хатти-ҳаракатларга нисбатан бепарволик ва салбий муносабатни муҳокама қилиш эди. Мисол учун Charlotte Bronte ўзининг “Jane Eyre” асарида XIX аср инглиз жамиятида ҳурмат нормаларини билиш билан бирга ҳурматсизлик ва одоб-ахлоқ меъёрларини бузиш ҳақида умумий фикрларни бўлишган.

3-чизма. Шарлотта Бронтенинг “Жейн Эйр” асаридаги одобсизликни ифодаловчи хатти-ҳаракатлар.

¹⁹ Абдуллаев В.А. Ўзбек адабиёти тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980. – б. 208.

Овқат вақтида китоб ўқимоқ. Британияликларнинг ҳурматсизлик сифатида кўрилган урф-одатларидан бири бу овқат вақтида ўқишдир. Англияликлар учун овқат вақти махсус имконият ҳисобланиб, одамлар бу вақтда суҳбатлашадилар ва ишга доир учрашувларини ўтказадилар, шунинг учун улар овқатланиш пайтида овқат ейишни ва бирор нарсани муҳокама қилишни афзал кўришган.

“St. John had a book in his hand – it was his unsocial custom to read at meals – he closed it, and looked up, ‘Rosamond Oliver,’ said he, ‘is about to be married to Mr. Granby, one of the best connected and most estimable residents in S-, grandson and heir to Sir Frederic Granby: I had the intelligence from her father yesterday” [Bronte. Jane Eyre. – P. 602].

Берилган парчада St. John овқат пайтида ўқишни яхши кўрган. Бироқ бу одамларни безовта қилган ва улар бу муносабатни одобсизлик деб билишган.

Худбинлик. *“I wish Diana or Mary would come and live with you: it is too bad that you should be quite alone; and you are recklessly rash about your own health.” ‘Not at all,’ said he: ‘I care for myself when necessary. I am well now. What do you see amiss in me?’* [Bronte. Jane Eyre. – P. 576].

Ўзгаларнинг ишига аралашмаслик оддий қабул қилинган қоида бўлса ҳам, инглиз маданиятига кўра одамлар қийин пайтларида бир-бирларига ёрдам беришлари керак бўлган. Ушбу мисолда Jane Mr. Rivierадан хавотир олади ва унга ёрдам беришни хоҳлайди. Инсоний муносабатлар ва ҳислар одамлар учун устувор бўлиши инсонийлик сифатида қадрланган ҳиссиётдир.

Ижтимоий қуйи синф одамларини ажратиш. *“If you had such, would you like to go to them?” I reflected. Poverty looks grim to grown people; still more so to children: they have not much idea of industrious, working, respectable poverty; they think of the word only as connected with ragged clothes, scanty food, fireless grates, rude manners, and debasing vices: poverty for me was synonymous with degradation. ‘No; I should not like to belong to poor people,’ was my reply.*

Not even if they were kind to you?” [Bronte. Jane Eyre. – P. 33].

Шундай бўлсада, инглиз анъаналари, инсонларнинг ёши ёки ҳолатидан қатъи назар, одамлар билан мулозим бўлиш кераклигига ишонишган, айниқса, ижтимоий жиҳатдан қуйи синф одамлар билан кўпол бўлишга рухсат бермайди. Муаллиф ўша даврдаги ижтимоий синфларни бир-биридан ажратиш учун ижтимоий қурол сифатида фойдаланиш, ижтимоий тенгсизлик ва одоб-ахлоқ қоидаларга тўғри келмаслигини кўрсатиб, танқид қилади.

Бировнинг орқасидан ғийбат қилмоқ. *“He must have been a bad man,” observed Mr. Rivers. ‘You don’t know him—don’t pronounce an opinion upon him,” I said, with warmth* [Bronte. Jane Eyre. – P. 580].

Jane ва Mr. Riversнинг суҳбати одобсиз хулқ-атворнинг салбий таъсирини кўрсатади. Британия халқи одамлар ортидан ёмон гапларни айтиш тарафдори бўлмаган. Ҳатто одам ёмон бўлса ҳам улар ортидан гапириш ва салбий муносабатда бўлишдан қочишга ҳаракат қилишган. Чунки бундай усул ноўрин деб ҳисобланган.

Биров билан иши бўлмаслик. *“Young ladies have a remarkable way of letting you know that they think you a ‘quiz’ without actually saying the words. A*

certain superciliousness of look, coolness of manner, nonchalance of tone, express fully their sentiments on the point, without committing them by any positive rudeness in word or deed” [Bronte. Jane Eyre. – P. 348].

Умуман олганда, XIX аср инглиз ва ўзбек адабиёти олдинги даврлардан фарқ қилган. Ёзувчилар ўқувчига ҳақиқатни айтишдан кўркмаганлар ва ўзларининг асарларида XIX аср ижтимоий ҳаётини акс эттира олганлар. Айниқса, XIX асрда замона ёзувчиларининг дунёқараши ҳам янгиланган.

Учинчи боб “**Инглиз ва ўзбек адабиётида ҳурматни ифодалашнинг ўзига хослиги**” деб номланиб, унда ҳурматни ифодалашнинг лингвистик ва концептуал таҳлили, шунингдек, ушбу боб икки лингвомаданиятда ҳурматни ифодалашнинг лингвопрагматик ва ижтимоий-маданий таҳлилни ёритиб беради. XIX аср ҳам инглиз, ҳам ўзбек ёзувчилари учун жамият, маданият, дин, жинс ва ижтимоий мавқе каби жиҳатлар энг эътиборли жиҳатлар сифатида саналган.

Лингвопрагматика нутқда лингвистик белгиларнинг ишлаши билан боғлиқ бир қатор масалаларни ўрганишини ҳисобга олган ҳолда, тадқиқотнинг асосий эътибори муаллиф ва ўқувчи (мурожаат қилувчи ва адресат) ўртасидаги муносабатлар, вазият контексти ва баёнининг мақсадига қаратилган. Нутқий актларда бир вақтнинг ўзида иккита ҳаракат мавжуд: гапни ифодалаш (локутив акт) ва мақсадни ифодалаш (иллокутив акт)²⁰. Бундан ташқари ҳар қандай нутқий акт нафақат маълумотни тўғри шаклда юборишга, балки нутқ услубини ҳам ҳисобга олишга қаратилган.

Тадқиқот жараёнида нутқий актларнинг барча турлари ўрганилиб, асосий эътибор инглиз ва ўзбек лингвомаданиятида XIX аср адабий ҳамда кундалик нутқида акс этган диалогларда сўзлашув максимлари ва уларнинг бузилишини аниқлашга қаратилди. Асосий урғу “Ҳурмат” концептининг сўзлашув воситаларига таъсир қилувчи ижтимоий-маданий вазиятларни очишга қаратилди, чунки “...прагматикадаги ижтимоий-маданий тенденция ... оғзаки мулоқот жараёнларида ижтимоий контекстлардан келиб чиқадиган ўзгаришларни ўрганишга қаратилган”²¹.

Анда Кўрқуш айди: “Эй Япалоқ, андоқ бўлса куёв бўлур ўглингнинг отини айтгил”.

Анда Япалоққуш айди: “Ўғлимнинг номуборак оти Кулонқир султондир” [Гулханий. Зарбулмасал. – Б. 6].

Кўрқуш билан Япалоққушнинг суҳбати миқдор максимига мисолдир. Шунини таъкидлаш керакки, иккинчи суҳбатдош керакли маълумотни беради ва ундан ортиғини эмас. Берилган парчада максимларнинг бузилиши қайд этилмаган, лекин биринчи сўзловчи норасмий “*айтгил*” ва “*Эй*” – “қарши чиқиш”, “қарши бўлиш”²² сўзларни ишлатгани учун хушмуомалалик меъёрлари бузилган. Норасмий нутқ бегона инсонларга нисбатан ҳурматсизлик маъносини

²⁰ Bonsile F.S. The speech act realisation of requests and greetings by non-native and native speakers of siSwati: Communication challenges faced by American Peace Corps Volunteers in their interaction with Swazi people, 2011. – p. 24.

²¹ Zufferey S. Acquiring Pragmatics. – London: Routledge, 2015. – p. 13.

²² <https://uz.wiktionary.org/wiki/ey>

беради. XIX аср лингвомаданиятига кўра, бегоналар билан суҳбатлашиш учун расмий нутқдан фойдаланишлари керак бўлган²³. Иккинчи иштирокчи шунга қарамай, миқдор максимини бузмайди ва максимларнинг бузилмаслиги ҳурматни ифодалайди.

Ўзбек лингвомаданиятида мавзуга оидлик максимининг бузилиши мулоқот иштирокчиларига нисбатан ҳурматсизликка олиб келади. Р.Лакофф прагматик компетенциянинг икки тамойилини кўрсатиб берган, улар Грисенинг максимлари учун асосий ҳисобланади, яъни аниқ ва хушмуомала бўлиш²⁴:

Ва яна бурунчилар дебдурлар: “Тўйга борсанг тўйиб бор, тўрқа тўнинг кийиб бор”, уйдин замланиб чиқмоқ керак, нечукким: “Уйдаги сўз бозорга рост келмас”. Уён Бойўглининг уйи бўлса, сичқон суягидан бошқа нимарса бўлиши зоҳир ва маълум эмасдур”.

Алқисса, Кордоннинг ўзига сафар ва ҳазарда ҳамроз ва ҳама атвори писандида ва ҳаракатлари мақбул, отасидин қолгон Турумтой тез парвози, сўз келганда жилов сақламай рўбарў этгувчиси бор эрди. Бозорга чиқтилар. Эрта кун кеч бўлди, офтоб пешин жойига етди. Анда Турумтой айди: “Эй турам, сизнинг кирди-корингизни одамлар орасинда Ходбоқи мискарга ўхшатурман”.

Кордон айди: “Эй аҳмоқ, бу нима деганинг?”

Турумтой айди: “Андоғ эшитганим борки, одамизод фарзандидин Ходбоқи мискар деган бир кўкнори бор эрди, номозшом вақтида бировнинг меҳмонхонасига таом устида ҳозир кедибдир. Мардумлар суфрани қуршаб ўдтурур эрдидар, шул вақтда азон овози кедди. Кишидар айдидар: “Аввад намоз ўқуб, сўнгра таом тафовут қидоди. Ҳар ким намоз ўқумаса, таом емасун”, дедидар. Ходбоқи мискар намоз учун ер ўпкани йўқ эрди [Гулханий. Зарбулмасал. – Б. 14].

Юқоридаги суҳбат миқдор, сифат ва мавзуга оидлик каби бир нечта максимларнинг бузилишига мисолдир. Суҳбат керакли маълумотни (сифатни) қамраб олмаган, жуда узун (миқдор) ва икки сўзловчига керакли маълумотлардан жуда узоклашган²⁵. Ўзбек халқи XIX асрда керакли бўлмаган маълумотлар ҳақида гапиришга мойил бўлган. “Зарбулмасал” мисолида намоз ўқиш, тўйга бориш, овқатланиш одатлари каби мавзулар тасвирланган. Диний иборалардан жавоб бериш учун юмшатувчи восита сифатида фойдаланилган. Бироқ юқоридаги мисолда суҳбатдошлар хушмуомалалик тамойилларини ҳам бузган.

“Now don't you be offended at what I'm a going to say,” observed Mrs Mann, with captivating sweetness. “You've had a long walk, you know, or I wouldn't mention it. Now, will you take a little drop of something, Mr Bumble?” [Dickens. Oliver Twist. P. 23].

Бу суҳбатдошга нисбатан хушмуомалалик ва ҳурмат билан муносабатда бўлишнинг мисоли ҳисобланиб, у инглиз тилида қабул қилинган меъёрий

²³ Ashurova D.U., Galiyeva M.R. Text Linguistics – Т.: Turon-Iqbol, 2016. – P. 68-69.

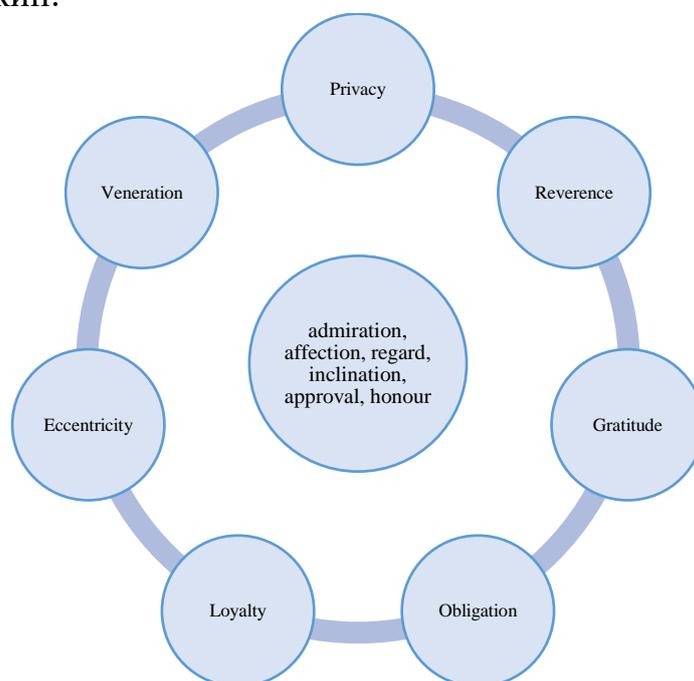
²⁴ Lakoff R. The logic of politeness: or minding your p's and q's. Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society, 1973. – P. 292-305.

²⁵ Ashurova D.U., Galiyeva M.R. Text Linguistics – Т.: Turon-Iqbol, 2016. – P. 41-49.

“хушмуомалалик формуласи” (*don't you be offended..., will you...*, бирон нарса ичишга таклиф) билан кўллаб-қувватланиб, бу мулоқот жараёнида шахслараро муносабатларни кучайтирадиган хушмуомалалик категорияси билан ифодаланган локуцион актни ифода этади.

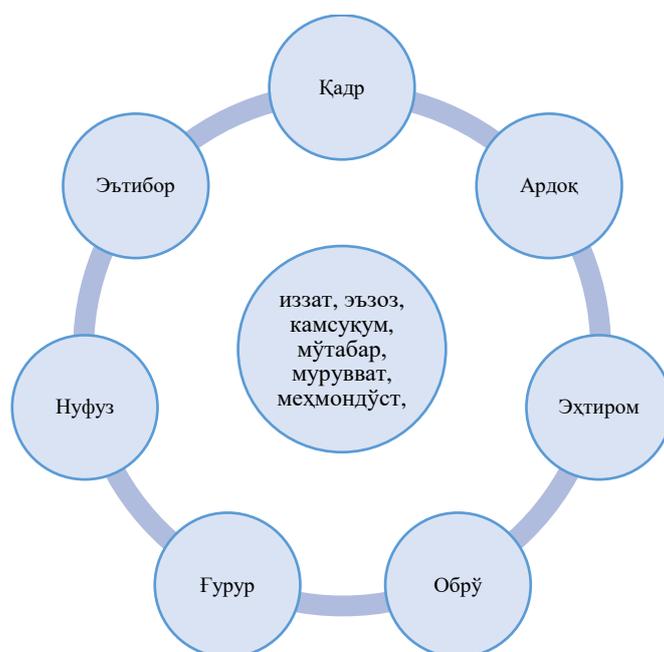
Кузатувларимизга кўра, Ш.Сафаров таърифлаган олтига постулатларнинг барчаси (хушмуомалалилик, ҳиммат, маъқуллаш, камтарлик, ризолик, ва хуш кўриш)²⁶ ҳар икки лингвомаданиятда ҳам “Ҳурмат”ни ифодалашга оид нутқий актларда ўз ифодасини топган.

“Ҳурмат” концепти 1) луғатлар ва 2) XIX аср инглиз ва ўзбек адабиётида нутқда ўз аксини топганини таҳлил қилган ҳолда биз “Ҳурмат” концептининг номинатив (марказий) ва ассоциатив (периферия) майдонларини белгилаб, иккита таққосланган лингвомаданиятда қуйидаги майдонларни кўриб чиқишимиз мумкин:

4-чизма. XIX аср инглиз лингвомаланиятида “Ҳурмат” концептининг концептуал майдони.

²⁶ Сафаров Ш.С. Прагмалингвистика. – Тошкент: Сангзор, 2008. – б. 144.

5-чизма. XIX аср ўзбек лингвомаланиятида “Хурмат” концептининг концептуал майдони.

Ушбу маданий концептнинг ассоциатив майдонини қайта тиклаш, шунингдек, ушбу концептни нутқда ифодаловчи воситаларидан бири сифатида қабул қилиниши мумкин бўлган фразеологик бирликларни таҳлил қилишни ҳам ўз ичига олган. Масалан:

“He was but a poor man himself, said Peggotty, but as good as gold and as true as steel – those were her similes” [Ch.Dickens. David Copperfield. – P. 14].

Ушбу парчада камбағал одамга нисбатан *“be as good as gold and as true as steel”* фразеологик бирлиги билан тавсифи унинг ижтимоий мавқеига қарамай унга нисбатан хурматни кўрсатади.

“Яхшилиқ қил, сувга сол, сув билмаса, балиқ билур, балиқ билмаса, Холиқ билур” [Гулханий. Зарбулмасал. – Б. 34].

Ўзбек халқи бошқаларга ёрдам бериш ҳеч қандай фойдани кўзламасдан қилиниши керак деб ҳисоблайди. Хушмуомалалик ва бир-бирига ёрдам кўлини чўзиш ўзбек халқига мерос бўлиб қолган маданиятнинг бир бўлаги эди. Бундай фидокорона ёрдам ижтимоий мавқеидан ёки қариндошчилик даражасидан қатъий назар ҳаммага баравар кўрсатилиши кераклигини англатади.

Адабий суҳбатларда хурмат муносабатини англашнинг яна бир усули бу хурмат билан боғлиқ концептуал маълумотларни очиб берадиган мурожаат формуласини таҳлил қилишдир. Хусусан, инглиз лингвомаданиятида инсонга мурожаатнинг иккита асосий усули мавжуд бўлган: мавқедан фойдаланиш (Mr., Ms., ва бошқалар) ёки фақат исм билан мурожаат қилиш. Бундай номуносабликлар, биринчи навбатда, ижтимоий фарқни тушуниш учун калит бўлиб хизмат қилади:

(1) *Yes, Miss Havisham.*

‘Good-bye, Pip!’ [Dickens. Great Expectations. – P. 223].

(2) *‘Well!’ she went on; ‘you have a promising career before you. Be good - deserve it - and abide by Mr. Jaggers’s instructions.’ She looked at me, and looked*

at Sarah, and Sarah's countenance wrung out of her watchful face a cruel smile. 'Good-bye, Pip! - you will always keep the name of Pip, you know' [Dickens. Great Expectations. – P. 223].

Ушбу қисқа суҳбатлардан одамлар орасидаги ижтимоий масофани англашимиз мумкин, бу мурожаат формуласи билан ифодаланган имплицатураларга киритилган (*Mr. Jagger* = *ҳурмат*, *Pip* = *яқин муносабатда бўлиш ёки ижтимоий мавқедаги фарқ*).

Бироқ XIX аср ўзбек адабиётида ўша давр лингвомаданиятининг бир қисми бўлган мурожаатнинг яна кўплаб усулларини кузатишимиз мумкин:

(1) Шоҳ улдурки, раиятга тараххум қилса,
Йўқ эса қоидаи амну аморт барча абас, –
Фуқаро ҳолига гар боқмаса, ҳар шоҳ, анга,
Ҳашилату, салтанату, рияту шон барча абас [Гулханий. Зарбулмасал. – Б. 15].

(2) Эгам, исмингни айтмоқ журъатин бергил забонимга,
Кўнгил – хомуш садаф, дур жилвасин бергил баёнимга [Ғолиб. Ғазаллар. – Б. 14].

(3) Муҳаббатсиз киши одам эмасдур,
Гар одамсан муҳаббат ихтиёр эт!..
Куйиб эй Нодира, олам элиға
Муҳаббат шевасини ошкор эт! [Нодира. Ғазаллар. – Б. 67].

Берилган мисолда (3) ўзбек лингвомаданиятига хос бўлмаган исм-шариф билан мурожаатни (Эй Нодира) кўришимиз мумкин. Аслида бу мисолда шоира ўзига мурожаат қилади ва бу инглиз лингвомаданиятида киноя ёки худбинликни тасвирлайдиган иллеизм каби стилистик воситанинг ишлатилишидир. Бироқ ўзбек адабий нутқи учун шунчаки шеърӣ ёндашув бўлиб, унинг “Ҳурмат” концептига умуман алоқаси йўқ.

Ижтимоий ва сиёсий вазиятларнинг таъсири, ижтимоий синфлар орасидаги тенгсизлик ўша давр адабиётида тасвирланган. XIX аср бошларида ўзбек адабиётида феодал тузум адабиёти ҳукмрон бўлиб, аммо бу муддат ўша давр жамиятини акс эттирувчи ёзма демократик тенденциянинг бошланиши эди. Бу икки турдаги адабиёт ўз ғоялари ва адабий услублари билан бир-бирига қарама-қарши бўлиб келди. Гулханий, Махмур, Мужрим ва бошқалар демократик тенденция адабиёти вакиллари, Фозилий, Ҳувайдо, Амирий ва бошқалар феодал услубида ижод қилиб келишган²⁷.

Бироқ Нодира, Увайсий ва Маҳзуна юқорида қайд этилган икки тенденция таъсири остида қолишганди. Шунинг учун китобхон уларнинг асарларида шеърӣятнинг ўзгача жилосини пайқашлари мумкин.

Замона кулфатидан бу кўнгил доғ ўлди, доғ ўлди,
Бу чархи бемурувватдин кўнгил доғ ўлди, доғ ўлди [Увайсий. Кўнгил гулзори. – Б. 52].

Юқоридаги мисолда Увайсий ўз давридаги қайғулари ҳақида ёзди. У, асосан, аёлларнинг ҳаётдаги, айниқса, уларнинг турмушидаги

²⁷ Абдуллаев В.А. Ўзбек адабиёти тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980. – б. 208.

кийинчиликлари ҳақида шеърлар битди. Аллоҳга бўлган илоҳий ишқ Увайсий шеърларига катта таъсир кўрсатди. У содиқликни улуғлайди ва Аллоҳга бўлган чин севгига ишонади. Шунингдек, у турли усуллар билан эркакларга нисбатан ҳурматни ифодалай олди. Айниқса, “*замона кулфатидан*” ва “*чархи бемурувватдин*” каби сўзлар камбағалликни, халқ ҳаётидаги оғир даврларни, халқ орасида меҳр-оқибат ва ҳурмат-эҳтиромни тасвирлашга қаратилган. Хусусан, Увайсий шеърларида бирдан ортиқ позицияни намоён қилади. У ўз ишида бир нечта образларни тасвирлайди. XIX асрда ҳаётнинг кийин даврини тасвирлаб, одамларнинг азоб-уқубатларига ўз муносабатини билдиради (*доғ ўлди, замона кулфатидан* сўзларини такрорлаш орқали) ва халқнинг сабр-тоқатига ҳурмат билдиради.

Таҳлил жараёнида ҳурматни ифодалаш билан боғлиқ оғзаки бўлмаган алоқа воситалари ҳам ўрганилди. Таҳлил қилганимиздек, оғзаки бўлмаган мулоқот XIX аср ўзбек ва инглиз адабиётида кенг концептуал маънога эга эди. Масалан:

After darkly looking at his leg and me several times, he came closer to my tombstone, took me by both arms, and tilted me back as far as he could hold me; so that his eyes looked most powerfully down into mine, and mine looked most helplessly up into his [Dickens. *Oliver Twist*. – P. 6].

Новербал мулоқот имо-ишоралар, юз ифодаларини англатади, чунки юқоридаги мисол “*Great Expectations*” асаридан кўзлар орқали ишоралар ва ҳис-туйғуларни кўрсатади. Биринчи ибора “*eyes looked most powerfully down into mine*” ибораси орқали талқин қилинади ва иккинчисининг “*helpless*” сўзи билан мустаҳкамланади, бу, асосан, кучлироқ ёки юқори ижтимоий мавқега эга бўлган одамга ҳурмат белгисини англатади.

Кўринишнинг тавсифи ёзма матнда муҳим концептуал рол ўйнаши мумкин, чунки у маълум бир миллатнинг маданий ўзига хослигини акс эттиради. Масалан:

«*Сукут – аломати ризо*» дегандек, *бошини қуйи солиб ўлтурди* [Гулханий. *Зарбулмасал*. – Б. 5].

Сукут сақлаш ва бошни пастга буриш орқали ерга қараш тасдиқ ифодасини беради. Ўзбек анъаналарига кўра, ёш қизлар ўз умр йўлдошларини танламаганлар, XIX асрда уларнинг уйига совчи келганида, улар турмуш қуриш учун “йўқ” ёки “ҳа” дея олишмаган. Ота-оналарига ҳурмат кўрсатиш учун қизлар фақат сукут сақлаш орқали тасдиқлашлари мумкин бўлган. Агар бу ибораларни шунга ўхшаш инглизча “*facing the floor*”, “*keep one’s eyes down*” ва бошқа иборалар билан солиштирсак, инглиз лингвомаланиятида ушбу иборалар “ҳурмат”га эмас, балки “уят”га йўйилганини кўришимиз мумкин. Шу сабабли биз бир хил новербал воситалар мавжуд бўлиши ва иккала маданиятда ҳам ўхшаш номинацияга эга бўлиши мумкин деган хулосага келишимиз мумкин, аммо улар мутлақо бошқа ҳодисаларни билдириши мумкин ва бу фарқни биз иккала маданиятнинг ўзига хослиги билан изоҳлай оламиз.

“It was quite in vain for me to endeavour to make him sensible that he ought to speak to Miss Havisham. The more I made faces and gestures to him to do it, the

more confidential, argumentative, and polite, he persisted in being to Me” [Dickens. *Oliver Twist*. – P. 113].

Юқоридаги мисол ҳурматни ифодалайдиган новербал воситаларнинг мулоқотда ўз таъсирини кўрсатади. Бундан ташқари *Me* олмоши катта ҳарф билан ёзилган, шунинг учун берилган мисолда эгоцентризм тасвирланган.

“*Куйкунак ҳазор-дастон сари боқиб ишорат қилдиким: “Хутба бошданг...”*. *Ҳазор-дастон таъвиз ва тасмиядин сўнг... ушбу мажмаи туюрдарки мажлисда ҳозир турурлар, аларнинг гувоҳлиги бирла, минг чордевори мазкур бирла Гунашбону ойимга хотиб бўлуб ва роғиб ўлуб: “Қабуд қилдингизму?” – деди*” [Гулханий. *Зарбулмасал*. – Б. 32].

XIX аср бадиий матнида ўзбек тилидаги аксарият суҳбатларда новербал мулоқот, айниқса, имо-ишоралар ёрдамида кўринади. Имо-ишоралар ва юз ифодалари ҳурмат ҳамда инсоний ҳис-туйғуларни ифодалашда ҳал қилувчи рол ўйнайди. Берилган мисолда юз ифода комбинацияси ва тингловчига ҳурмат ҳамда мулойим муносабатни билдириш учун имо-ишоралардан фойдаланилган. Айни пайтда ўша давр ўзбек бадиий матнида имо-ишоралар билан, асосан, хушмуомалалик ва мулойимликни ифодаловчи хатти-ҳаракатлар намоён бўлган.

Умуман олганда, XIX аср ўзбек адабиётида новербал белгилар кўпроқ намоён бўлган деган хулосага келсак муболаға бўлмайди. Бундан ташқари ўзбек маданияти саломлашиш, шикоят қилиш, узр сўраш ва таъзия билдиришда хушмуомалалик формулаларига кўпроқ эътибор қаратган. Бундай мулойим формулалар жамият ичидаги ижтимоий алоқаларнинг ижобий томонларини кўрсатади.

ХУЛОСА

1. “*Ҳурмат*” маълум бир жамиятдаги ижтимоий хулқ-атворни белгиловчи энг муҳим ва асосий маданий концептлардан бири бўлиб, шу нуқтаи назардан у оммавий концепт сифатида қаралади. “*Ҳурмат*” концепти одамларнинг ахлоқий онгида ўз ифодасини топган ва адолат, тенглик, бошқа инсонлар манфаатларини, эҳтиёжларини, фикрларини ва эркинлигини ҳисобга олиш; эътиқод ва эътиқодларга ишонч ҳамда эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлиш; сезгирлик ва нозиклик билан тавсифланади. У оммавий концепт бўлсада, миллий-маданий ўзига хосликни очиб беради, шунинг учун ҳам у турли лингвомаданиятларда ва вақт оралиғида яққол ифодаланади.

2. Ҳар қандай лингвомаданий ҳамжамятнинг жамоавий онгида ва муайян маданият вакилларининг индивидуал онгида дунёнинг ривожланишига оид тарихий ўзига хос тасвири мавжуд бўлиб, у бадиий матнда акс этирилган ва концептуал контекстнинг энг чуқур қатламини ифодалайди ҳамда одамларнинг маънавий фаолияти, шунингдек, уларнинг жамоавий тажрибаси натижаларини акс эттиради. Бинобарин, бадиий матнлар, айниқса, олдинги даврларни ўрганиш доирасида муайян тил маданияти вакилларининг концептуал маълумотлари ва когнитив тажрибасини ифодаловчи муҳим манбалардан биридир.

3. Бадиий матнда оламнинг миллий-маданий манзарасини яратишнинг энг муҳим омилларидан бири маданий концептлардан фойдаланишдир. Инглиз ва ўзбек адабиётида XIX аср бадиий матнлари таҳлили а) бадиий матнда маданий тушунча марказий композицион рол ўйнайди деган фаразни тасдиқлайди; б) муайян маданият, миллат ва жамиятнинг миллий хусусиятларини акс эттиради; в) дунё миллий манзарасининг муҳим бўлаги эканлигини ифодалайди.

4. Ўтказилган таҳлиллар шуни кўрсатдики, ҳурмат концептининг нутқда акс этиши а) ҳар иккала маданиятдаги иктисодий-ижтимоий, сиёсий ва технологик ўзгаришлар билан шартланган; б) одамларнинг муносабатлари ва дунёқарашларини тавсифлашдаги фарқ (хусусан, табиатга); в) турли муаллифларнинг фикрлаш тарзи ва ҳурматни турлича ифодалаш усуллари. Иккала мамлакатда гендер тенгсизлиги билан боғлиқ ўхшаш вазиятга қарамай, XIX аср инглиз адабиётида аёлларнинг жамиятдаги мавқеига эътиборни жалб қилишга уринишлар кўпроқ бўлган (бу, асосан, эркакларнинг ижтимоий мавқеига нисбатан ҳурматсизлик муносабатини англатади).

5. “Ҳурмат” концептининг таркиби динамик қатлам билан ажралиб туради ва бутун тарих тараққиёти давомида ўз даврининг миллий анъаналари, ижтимоий қадриятлари ва эътиқодлар таъсирида ўзгариб борган. Бундан ташқари “Ҳурмат” нутқ одобининг энг кучли ва муҳим таркибий қисмларидан биридир. XIX аср инглиз ва ўзбек адабиётини таҳлил қилиб инглиз тилидаги “Ҳурмат” концептининг аксиологик хусусиятлари қуйидаги туртки берувчи экстралингвистик омиллар таъсирида шаклланганлигини аниқлашимиз мумкин: 1) доминантлик; 2) эркинликка интилиш; 3) ўз-ўзини тарбиялаш; 4) тенглик/тенгсизлик; 5) содиқлик; 6) чидамлик; 7) муваффақият; ўзбек тилида эса экстралингвистик ҳодисалар: 1) маънавий ҳаёт; 2) ёш иерархияси; 3) ижтимоий мавқе; 4) анъаналарни ҳурмат қилиш; 5) ички уйғунлик каби омиллар кўпроқ таъсир кўрсатган.

6. Таҳлил давомида “Ҳурмат” концептининг бешта маданий доминанти аниқланди: табиат, гендер роллари, ижтимоий роллар, оила, дин. Иккала лингвомаданият учун бу доминантларнинг оммавий характериға қарамай, уларнинг аҳамиятлилик иерархияси ҳар хил деб тахмин қиламиз. XIX аср инглиз лингвомаданияти учун кетма-кетлик қуйидаги тартибда тақдим этилиши мумкин: 1) ижтимоий роллар, 2) дин, 3) оила, 4) гендер роллари, 5) табиат; ўзбек адабиётида эса бошқа хил кетма-кетликни кузатиш мумкин: 1) дин, 2) оила, 3) табиат, 4) ижтимоий рол, 5) гендер роллари. “Ҳурмат” концептининг туркумланиши 1) қадриятлар тизими, 2) муносабатлар турлари, 3) маданий хилма-хилликка асосланади.

7. XIX аср инглиз ва ўзбек лингвомаданиятида “Ҳурмат” концептининг нутқда акс этирилишида 1) алоҳида лексемалар, а) “Ҳурмат” сўзининг синонимик қатори (номинатив майдон) ва б) “Ҳурмат” сўзи бошқа таърифларга эга, лекин концептуал жиҳатдан “Ҳурмат” сўзига яқин (ассоциатив майдон); 2) ассоциатив майдонга мансуб ва ўзбек тил маданиятида кўпроқ қўлланиладиган фразеологик бирликлар; 3) стилистик воситалар (метафора, ишора, гипербола); 4) хушмуомалалик формулаларига

оид махсус синтактик конструкциялар билан ифодаланади. Ўзбек лингвомаданиятида “Хурмат” концептининг нутқда акс этиш меъёрларининг ўзига хослигидан келиб чиққан ҳолда морфологик воситалар орқали амалга оширилган (масалан, бирликдаги “*сен*”/”*сиз*”, “*-лар*” шакллари).

8. “Хурмат”ни ифодаловчи воситалардан бири мурожаат формулалари бўлиб, улардан фойдаланиш 1) мурожаат этувчи ва олувчининг ёшига, 2) одамлар орасидаги масофага (қариндош, дўст, таниш, нотаниш ва ҳоказо), 3) мулоқот қилувчилар ўртасидаги ижтимоий иерархияга, 4) алоқа ҳолатига, 5) мулоқот қилувчиларнинг жинсига боғлиқ. Инглиз лингвомаданияти учун юқори ижтимоий мавқега эга бўлган одамлар учун расмий мурожаат формулаларидан (масалан, “*Mr, Mrs, Ms*”) фойдаланиш табиийроқ бўлган, дўстлар ва қариндошлар учун эса фақат исмлар ишлатилган. XIX аср ўзбек лингвомаданиятида биринчи исм билан мурожаат қилиш камдан-кам бўлиб, инглиз тилидан стилистик жиҳатдан фарқ қилувчи иллейзмлар (*Куйиб, эй Нодира, олам элига Муҳаббат шевасини ошкор эт*) шаклидагина намоён бўлган. Ўша даврда ўзбек лингвомаданиятидаги хурмат даражасини таъкидлаш 1) ижтимоий мавқени акс эттирувчи шакллар (олампаҳо, хожа, тақсир), 2) қариндошлик шакллар (ота, бобо, ака, амаки ва бошқалар), 3) пайғамбар номлари (Юсуф ва бошқалар), 4) эркалаш (жавоҳирим, гавҳари ашк, толиб, гулистон, моҳ, нигори гулбандим) каби шакллари билан ифодаланган. Бундан ташқари мурожаат формулалари ҳудуддан ҳудудга қараб фарқ қилиши мумкин бўлган. Шу сабабли мурожаат қилиш маданий жиҳатдан келиб чиқишга боғлиқ ва турли лингвомаданиятларда “Хурмат”нинг ўзига хос вербализациясини ифодалайди, деган хулосага келишимиз мумкин.

9. “Хурмат” концептига тааллуқли муаллиф ва ўқувчи ўртасидаги ҳамкорлик тамойили XIX аср инглиз ҳамда ўзбек адабиётида турлича ифодаланган. Ўша даврнинг кундалик нутқ намуналарини акс эттирувчи адабий суҳбатларни таҳлил қилиб, хулоса қилишимиз мумкинки, инглиз лингвомаданиятида “Хурмат” кўпроқ тилга олинадиган хушмуомалалик тамойили муаллифнинг имплицатуралари орқали амалга оширилади ва ҳар бир нутқ ҳаракатида хурмат даражасини тушуниш учун ўқувчи ўз тажрибаси ҳамда билимларини ишлатиши керак. Ўзбек адабиётида эса хурмат, асосан, мақол ва афоризмлар тарзидаги тавсия ҳамда насиҳатлар оҳангидир. Ўша давр нутқий актларида ўзгаларга, хусусан, кексаларга хурматда бўлиш ва хурмат билан мурожаат қилиш кундалик мулоқотда муҳим ўрин тутган, бироқ ўзбек лингвомаданиятида бундай урғу инглиз тилига қараганда кўпроқ бўлган. Илтимос, оғоҳлантириш ёки маслаҳатдан кўра кўпроқ хурматли сўзлардан фойдаланиш талаб қилинган. Бироқ хурмат даражаси учун нутқ намуналарини танлаш ҳам мулоқот қилувчиларнинг ижтимоий ёки оилавий ҳолатига ва маданий чекловлар билан боғлиқ бўлган.

10. Ҳар иккала лингвомаданиятда ҳам хурмат ва одоб белгилари турли нутқий акт турларида “Хурмат”нинг ифодаловчиси бўлиб, ўзбек тилида адабий диалогларда, асосан, билвосита нутқий актлар ифодаланган бўлса, XIX аср инглиз адабиёти учун тўғридан-тўғри нутқий актлар устунлик қилган.

Шунингдек, XIX аср инглиз адабий матнларида Сифат ва Мавзуга оидлик каби Грейсча максимлар кўпроқ бузилганлиги аниқланди. XIX аср ўзбек адабий матнларида ҳам Миқдор, Мавзуга оидлик ва Мулоқот услуби меъёрлари кўпроқ бузилган. Шу сабабли, мулойимлик принципи алоқа назариясида оммавий бўлиб, ўзига хос тушунтиришларга эга ва ижтимоий мавқе, ёш ва жинс каби омилларга боғлиқ бўлиши мумкин. Хушмуомалалик категориясининг бузилиши “Ўурмат” концептига қарама-қаршилиқ сифатида қаралиши мумкин бўлган “Ўурматсизлик” концептини англашга олиб келади.

11. Ўша даврда ўурматни ифодалашда оғзаки бўлмаган алоқа воситалари катта рол ўйнаган. Иккала тилда ҳам кўплаб имо-ишоралар ёки ҳаракатлар кузатилиши мумкин бўлсада, уларнинг баъзиларининг маъноси фарқ қилган (*look at the floor*: инглиз тилида=уям, ўзбек тилида=ўурмат), бу ҳам новербал мулоқотнинг маданий ўзига хослигини акс эттиради. Бундан ташқари новербал ишоралар XIX аср ўзбек бадий матнларидаги ўзаро мулоқотда кўпроқ пайдо бўлган, бу эса ўзбек лингвомаданиятининг юқори контекстли маданиятларга мансублиги билан изоҳланади.

12. Кейинги тадқиқотларда ишлаб чиқилиши тавсия этиладиган ушбу тадқиқотнинг истиқболлари қуйидагича:

Замонавий ўзбек ва инглиз тил маданиятида “Ўурмат” концептининг қиёсий таҳлили;

Дунёнинг миллий ва индивидуал манзараларида “Ўурмат”нинг оғзаки нутқда ифодаланиши;

XX аср адабий нутқда “Ўурмат” концептининг эволюцияси;

Таржимада “Ўурмат” концептини ифодалаш муаммолари.

**SCIENTIFIC COUNCIL FOR AWARDED SCIENTIFIC DEGREES
DSc.03/30.12.2019.Fil.01.10 AT
NATIONAL UNIVERSITY OF UZBEKISTAN**

NATIONAL UNIVERSITY OF UZBEKISTAN

KHAYATOVA ZARNIGOR MARUFOVNA

**“THE EXPRESSION OF RESPECT IN ENGLISH AND UZBEK
LITERATURE OF THE XIX CENTURY (LINGUOPRAGMATIC AND
SOCIOCULTURAL ASPECTS)”**

**10.00.06 – Comparative Study of Literature, Comparative Linguistics and Translation
studies**

**DISSERTATION ABSTRACT OF THE DOCTOR OF PHILOSOPHY (PhD)
ON PHILOLOGICAL SCIENCES**

Tashkent – 2022

The theme of dissertation of doctor of philosophy (PhD) on philological science was registered at the Supreme Attestation Commission at the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under number B2022.1.PhD/Fil2312

The doctoral dissertation has been prepared at the National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek. The abstract of the dissertation is posted in three languages (Uzbek, Russian, English (abstract)) on the Scientific council website (www.nuu.uz) and on the website Ziyonet information and educational portal website (www.ziyonet.uz).

Scientific supervisor: **Arustamyan Yana Yurevna**
Doctor of Philological Sciences, Associate Professor

Official opponents: **Safarov Shakhriyor Safarovich**
Doctor of Philological Sciences, Professor

Ikromkhonova Feruza Ikromovna
Doctor of Philological Sciences, Associate Professor

Leading organization: **Uzbekistan State World Languages University**

The defense will take place on « ____ » _____ 2022 at _____ at the meeting of Scientific council DSc.03/30.12.2019.Fil.01.10 on award of scientific degrees at National University of Uzbekistan (Address: 400, Tashkent Farobi street, 100174, Tashkent. Tel: (99871) 246-08-62, (99871) 227-10-59, fax (99871) 246-65-24: e-mail: nauka@nuu.uz, National University of Uzbekistan of Foreign Philology (1st floor, Room 112).

Doctoral dissertation is available at the Information Recourse Center of National University of Uzbekistan (registered under the number ____). The address: 4, University, 100174, Tashkent, Uzbekistan. Tel: (99871) 246-08-62, fax: (99871) 246-67-71.

Abstract of dissertation sent out on « ____ » _____ 2022

Mailing report № ____ on « ____ » _____ 2022

A.G.Sheremetyeva
Chairperson of the Scientific Council on awarding scientific degrees Doctor of Philological Sciences, Professor

N.E. Abdullaeva
Scientific Secretary of the Scientific Council on awarding scientific degrees, Doctor of Philosophy (PhD) in Philology

I.A. Siddikova
Chairperson of the Scientific seminar under the Scientific council on awarding scientific degrees, Doctor of Philological Sciences, Professor

INTRODUCTION (Abstract of the Doctoral (PhD) Thesis)

Topicality and relevance of the research. Modern linguistic studies present interdisciplinary approaches and involve both materials and methodologies from other scientific spheres. The development of such branches as cognitive linguistics and linguocultorology suggested new problems for research in the global community. Therefore, the linguistic description of objective reality was significantly complemented by extralinguistic knowledge and give the scholars new conclusions providing a better understanding of people's relations and attitudes in different linguocultures.

The problems of reconstruction of national pictures of the world attracted attention of scholars from different countries from the perspective of the definition of their isomorphic and allomorphic characteristics. The material for such reconstruction is usually literary text reflecting not only national worldview, but also individual-author's perception of each certain culture. However, the selection of such material mostly depends on the analyzed period, especially when the topic question refers to the past historical periods.

The present work deals with the analysis of expression respect in English and Uzbek linguocultures in XIX century, which are considered to be the era of enlightenment and scientific-technical progress. Both countries had impressive history at that period of time, which could not but influenced the development of people's relations and attitudes. The chosen material of research is literary texts, written at that period and reflected social-economic, historical, and cultural situation in both countries. The present research is going to be an interdisciplinary study conducted at the junction of linguistics and literature with special emphasis on the analysis of people's relations and attitudes in the XIX century in two mentioned countries through the analysis of the concept "Respect".

According to the words of the President of the Republic of Uzbekistan Sh. Mirziyayev, "Everyone glorifies their history. But nowhere there is such a rich history as in our country, great scholars like our ancestors. We must study this heritage in-depth and be able to convey it to our people and the world. A person who comes to this center should have a full picture of our history and bring great spirituality"²⁸. Therefore, the topicality of research is conditioned by the necessity to know the origin of our traditions, in particular, the evolution of the concept of "Respect" (from linguocultural point of view) and its expression (from social and linguocultorological point of view) in English and Uzbek literature as a reflection of life and traditions of the people living in those countries.

The reforms carried out in our country represent a particular role in the advance of linguistic and intercultural means of communication, as well as modern linguistics. In the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan «On the strategy of action for the further development of the Republic of Uzbekistan», the priority tasks created opportunities for deep scientific research in the field of language, in particular, in comparative linguistics.

²⁸ Gazeta.uz. December 12 2018. <https://www.gazeta.uz/oz/2018/12/21/islom-sivilizatsiya/>

The dissertation, to a certain degree, serves to the implementation of the tasks specified in the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan UP-4947 dated February 07, 2017 «On the strategy of actions for the further development of the Republic of Uzbekistan», UP-5847 dated 08.10.2019 «On approving the conception of the system of development higher education of the Republic of Uzbekistan until 2030», UP-2909 of 20.04.2017 «On measures to develop the higher education system», UP-3775 of 5.06.2018 «On additional measures to improve the quality of education in higher educational institutions and ensure their active participation in the ongoing large-scale reforms in the country», as well as in other regulative documents.

Relevance of the topic to the priority areas of scientific research in the Republic. The present research work is going to be conducted in the following trend of development of science and technology of the Republic of Uzbekistan: 1. Establishing and realization of innovative ideas in social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of informative society and democratic state.

Degree of the study of the problem. The issues of linguopragmatics related to human communication and the influence of the context on it were deeply analyzed in the works of such scholars as Ch.Peirce, W.James, J.Searle, J.Austin, G.Leech, P.Grice, S.Levinson, T.van Dijk, C.Hookway, G.Brown, E.Aznaurova, B.Norman, V.Bogdanov, M.Makarov, Z.Dotmurziyeva, D.Ashurova, Sh.Safarov, N.Djusupov, N.Normurodova, A.Nurmonov, M.Hakimov, S.Muminov²⁹, and many other researchers who revealed socially determined rules governing the production of speech acts and their correlation with communicative activity on the whole.

Socio-cultural aspects of human communication and their role in the reconstruction of the national picture of the world were discussed in the works by W.Humboldt, E.Sepir, B.Bernstein, D.Oswell, A.Duranti, V.Karsik, N.Aliferenko,

²⁹ Peirce C.S. The Collected Papers of Charles Sanders Peirce, eds. C. Hartshorne, P. Weiss (Vols. 1-6) and A. Burks (Vols. 7-8). – Cambridge MA: Harvard University Press, 1958. – 385 p.; James W. Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking. – Cambridge: Harvard University Press, 1975. – 330 p.; Searle J.R. Speech Acts. – London: Cambridge University Press, 1970. – 204 p.; Austin J. L. How to Do Things With Words. 2d ed. – Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2003. – 192 p.; Leech G. Principles of pragmatics. – Routledge, 1983. – 264 p.; Grice P. Presupposition and Conversational Implicature. // P. Cole (ed.) Radical Pragmatics. – New York: Academic Press, 1981. – P.183-198; Levinson S. Pragmatics. – Cambridge: CUP, 1983. – 438 p.; Dijk T.A. Studies in the pragmatics of discourse. The Hague etc.: Mouton, 1981. – 331p.; Hookway C.J. Avoiding Circularity and Proving Pragmatism. // Truth, Rationality, and Pragmatism. – Oxford: Clarendon Press, 2000. – P. 285-303; Brown G., Yule G. Discourse Analysis. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1983. – 288 p.; Азнаурова Э. С. Прагматика художественного слова. – Т.: Фан, 1988. – 124 с.; Норман Б. Ю. Лингвистическая прагматика. Минск: БГУ, 2009. – 182 с.; Богданов В. В. Речевое общение. Прагматические и семантические аспекты – Л.: Изд-во Ленин. гос. унта, 1990 - 88 с.; Макаров М. Основы теории дискурса. – М.: Гнозис, 2003. – 280 с.; Дотмурзиева З. С. Прагматика англоязычного художественного текста и проблемы прагматики его перевода: дис. ... д-ра. филол. наук. Пятигорск, 2006. – 233 с.; Ashurova D.U. Text linguistics. – Tashkent: Tafakkur Qanoti, 2012. – 204 p.; Сафаров Ш.С. Прагмалингвистика. –Тошкент. «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2008, –300 б.; Джусупов Н.М. Когнитивно-стилистические основы выдвижения в англоязычном художественном тексте. Дисс....докт.филол.наук. – Ташкент, 2020. – 206 с.; Нормурадова Н.З. Вербальная экспликация антропоцентризма в англоязычном художественном дискурсе. автореф. дис. ... докт. филол. наук. – Т., 2020; Нурмонов А., Ҳақимов М. Лингвистик прагматиканинг назарий шаклланиши // Узбек тили ва адабиёти, 2001, 4-сон. Б.54-58; Мўминов С. Сўзлашув одоби. – Фаргона: «Фаргона», 1997.- 104 б.

V.Shahovskiy, V.Maslova, V.Vorobyev, A.Mamatov, U.Yusupov, R.Madjidova, S.Kurbanova³⁰, and others.

The issues of representation of different types of pictures of the world were investigated by J.Verschueren, H.Bhabha, R.Lado, A.Wierzbicka, D.Holland, N.Quinn, O.Kornilov, G.Brutyay, N.Arutyunova, Ye.Babayeva, D.Ashurova, Sh.Safarov, M.Galiyeva, Z. Hojjeva³¹, and other scholars, who analyzed the representation of collective knowledge and its reflection in the language.

The problems of verbalization of cultural concepts and their axiological characteristics were broadly discussed in the works by A.Wierzbicka, G.Fauconnier R.Jackendoff, B.Shore, S.Vorkachov, Z.Popova, I.Sternin, G.Slyshkin, G.Hoshimov, R.Shirnova, K.Amanullaeva, D.Agzamova³² and many others. A.

³⁰ Humboldt W. Selected writings. – London: Everyman's Library, 2018. – 840 p.; Sapir E. The Status of Linguistics as a Science. Reprinted in The Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture, and Personality, Berkeley: University of California Press. – 160 p.; Bernstein B. Social Class, Language and Socialization // Language and Social Context: Selected Readings. – Harmondsworth: Penguin, 1979. – P.157-178; Oswell D. Culture and Society. – L.: Sage Publications Ltd, 2006. – 246 p.; Duranti A. Linguistic Anthropology. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 422 p.; Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 477 с.; Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка: учеб.пособие. – М.: Флинта, 2010. – 224 с.; Шаховский В.И. Эмоции: долингвистика, лингвистика, лингвокультурология. – М.: URSS, 2009. – 124 с.; Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Издательский центр «Академия», 2010. – 208 с.; Воробьев В.В. Лингвокультурология (теория и методы). – М.: Изд-во РУДН, 1997. – 331 с.; Маматов А.Э. Ўзбек тили фразеологизмларининг шаклланиши масалалари. Филол. фанлари доктори... дисс. автореф. – Тошкент, 2000. – 50 б.; Юсупов У.К. Маъно, тушунча, концепт ва лингвокультурема атамалари хусусида // Стилистика тилшуносликнинг замонавий йўналишларида. -Т.: 2011. – 49-55 б.; Маджидова Р.У. Антропоцентрические пословицы: семантика и лингвостатистика (на материале узбекского и русского языков). Дисс. канд. филол. наук. – Ташкент – 2010. – 161 с.; Курбанова С.М. Бадиий матнда шахс хусусиятларини ифодалаш. Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. – Фарғона, 2018. – 127 б.;

³¹ Verschueren J. English as Object and Medium of (Mis)understanding // English across Cultures. Cultures across English. A Reader in Cross-Cultural Communication. – New York: Mouton de Gruiter, 1989. – P.31–53; Bhabha H. Nation and Narration. London: Routledge, 1990. – 352 p.; Lado R. Linguistics across cultures. – Ann Arbor: Univ. of Michigan Press, 1957. – 160 p.; Wierzbicka A. Cross-cultural Pragmatics. – N.Y.-L.: Oxford University Press, 2019. – 515 p.; Holland D., Quinn N. Cultural Models in Language and Thought. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 416 p.; Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – М.: КДУ, 2013. – 348 с.; Брутян Г. А. Язык и картина мира // Научные доклады высшей школы. Философские науки. М., 1973. № 1. – С. 84-112; Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.; Бабаева Е. В. Лингвокультурологические характеристики русской и немецкой аксиологических картин мира: дис. ... д-ра. филол. наук. Волгоград, 2004 – 438 с.; Ashurova D.U. Text linguistics. – Т.: Taffakur qanoti. 2012. – 204p.; Сафаров Ш.С. Когнитив тилшунослик. – Самарқанд: Сангзор нашриёти, 2006. – 92 б.; Галиева М.Р. Отражение мифолого-религиозного сознания в языковой картине мира: автореф. дис. ... докт. филол. наук. – Ферғана, 2019. – 77 с.; Хожиева З.Б. Национально-культурная специфика художественного текста (на материале разносистемных языков): автореф. доктора философии (PhD) по филол. наукам – Ферғана, 2020. – 58 с.

³² Wierzbicka A. Semantics, culture and cognition: Universal human concepts in culture- specific configurations. – New York: Oxford University Press, 1992. – 416 p.; Fauconnier G. Mappings in Thought and Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 205 p.; Jackendoff R. What is a concept? // Frames, fields and contrasts. New Essays in semantics and lexical organization. – Hillsdale: 1992. – P. 191-209.; Shore B. Culture in Mind. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 428 p.; Воркачев С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт. М. – Гнозис, 2004. – 236 с.; Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 2000. – 30 с.; Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты. Дисс. ... д-ра филол. наук. – Волгоград, 2004. – 325 с.; Хошимов Г.М. К теории концептов и их таксономии в когнитивной лингвистике//Систем-структур тилшунослик муаммолари. – Самарқанд, 2010. – С.68-78; Ширинова Р. Бадиий таржимада олам миллий манзараси. –Т.: Tuton zamin ziyo, 2017. – 207 б.; Амануллаева К.М. Концептосфера художественного произведения и средство репрезентации базовых концептов в переводе (на материале произведений Харуки Мураками). Дисс... доктора философии (PhD) по филол. наукам. – Самарқанд, 2020. – 158 с.; Агзамова Д.Б. “Хотира” концептининг инглиз ва ўзбек тилларидаги умумий ва ўзига хос хусусиятлари: филол. фанлари номзоди дис. – Т., 2012. – 162 б.

Despite a wide range of issues discussed in the abovementioned works, a specific attention to the concept “Respect” and its verbalization in the English and Uzbek linguocultures of the XIX century was not paid. Moreover, in the present research, the comparative and contrastive studies of the works by English authors such as P.Shelley, J.Keats, Ch.Dickens, W.Thackeray, Ch.Bronte, and Uzbek writers such as Mujrim-Obid, Nodira, Uvaysiy, Mahzuna’s gazals and poems, Fitrat’s “Oila yoki boshqarish tartiblari”, Gulkhaniy’s “Zarbulmasal” were conducted.

Relevance of work with government plans and scientific research. The dissertation was conducted at the Department of Theory of Translation and Comparative Linguistics and is in line with the plan of scientific-research theme “Comparative and typological features of diverse languages”.

The aim of the research work is to reveal universal and specific features of representation of the concept “Respect” regarding their linguopragmatic and social-cultural peculiarities in the English and Uzbek linguocultures of the XIX century through literary texts of that period.

The tasks of the research work:

to consider and summarize the main theoretical aspects of the problem of linguistic expression of “Respect”, reflecting emotional state, relationships, and attitudes in English and Uzbek linguocultures in comparative-typological terms;

to determine the basis for analysis from the perspective of sociocultural specificity of the concept “Respect” and reveal its value characteristics basing on the identified culture dominants conditioning verbalization of this concept in two compared linguocultures in the XIX century;

to establish the role of a literary text as a reflection of social and cultural peculiarities of people’s life in two countries during the period of the XIX century;

to define the semantic, functional, linguopragmatic and social-cultural characteristics of linguistic means expressing “Respect” in the language of the XIX century basing on the literary texts in English and Uzbek;

to reveal non-verbal means of expressing “Respect” in English and Uzbek literary texts of the XIX century and specify their universal and differential features in each linguoculture.

The object of the research work is language units verbalizing “Respect” in English and Uzbek linguocultures in the XIX century literature.

The subject of the research work is linguopragmatic and socio-cultural specificities of verbalization of the concept “Respect” in English and Uzbek literary texts of the XIX century.

The methods of research. The analysis was conducted with the application of such methods as descriptive analysis, comparative and contrastive analysis, contextual analysis, conceptual analysis, cross-cultural analysis, communicative-pragmatic approach, which served as reliable tools for revealing the investigating problematics and justifying the obtained results.

The scientific novelty of the research work is as follows:

the specificity of the representation of the concept “Respect” in English and Uzbek literature of the XIX century, as well as its similar and differentiating features were defined in the course of a comparative study for the first time;

the reflection of social-cultural peculiarities of English and Uzbek people of the XIX century represented by the concept “Respect” was revealed through the analysis of the literary texts;

axiological characteristics representing the behavior, attitudes, and relationships of the English and Uzbek people of the XIX century as well as cultural dominants representing the concept “Respect” and its distinctive features in each linguoculture were described;

pragmatic peculiarities of the representation of the concept “Respect” in English and Uzbek linguocultures were specified on the basis of literary texts of the XIX centuries.

The practical results of the research reflect the development of some practical recommendations related to the revelation of nationally specific peculiarities of expressing respect in the compared languages:

the developed methodology can be used for the analysis of other concepts expressed in the literature of the previous centuries;

the revealed features and specificities of the expression of “Respect” in English and Uzbek linguocultures enrich the cultural knowledge of the people and demonstrate the relationships and attitudes between the people of that period;

the specified cultural dominants illustrate the axiological world picture of the English and Uzbek people in the XIX century;

the practical materials collected in the course of research can serve as a basis for compiling reader’s books in English and Uzbek literatures of the XIX century.

The reliability of the results of the study is determined by the fact that the theoretical data and methods used in the study are obtained from reliable sources, the analysis and reasoning given and the conclusions, recommendations are introduced into practice, and the results obtained are confirmed by the competent authorities and were widely discussed in open platforms and scientific-practical conferences.

The scientific and practical significance of the research.

The scientific significance of the dissertation is conditioned by its certain contribution to the development of comparative studies in pragmalinguistics, linguoculturology, and cognitive literary studies through the application of methodologies developed in the course of the present research.

The practical results of the research contribute to the improvement of the knowledge of English and Uzbek literature and specificity of communication in these countries in the XIX century, as well as may be included in syllabi of such disciplines as “Cross-cultural Communication”, “English literature”, “Translation Studies”, “Linguoculturology”, “Pragmalinguistics”, and “Comparative typology of English and Uzbek”.

Implementation of the research results. Based on the theoretical and practical conclusions and recommendations developed in the dissertation:

the conclusions related to the specificity of representation of the concept “Respect” in English and Uzbek literature of the XIX century as well as the means of its verbalization in two analyzed linguocultures were embedded in the applied project YoA-1-06 - Competence approach to the organization of the quality control

of translators' professional training (Certificate of 24.03.2022 № 04/11-1636). As a result, the project was provided with important information related to the reflection of the concept of respect and supported with the essential information related to representation of value characteristics in translation;

the revealed social-cultural peculiarities of English and Uzbek people of the XIX century verbalized in the category of respect were used in the international project Erasmus+ UNICAC 598340-EPP-1-2018-1-ES-EPPKA2-CBHE-JP «UNiversity Cooperation Framework for Knowledge Transfer in Central Asia and China» (Certificate of 24.03.2022 № 04/11-1636) which supported the project with the relevant examples for formation of materials for advancing cross-cultural communication and internationalization of higher education;

the described value characteristics representing the relationships, behavior and attitudes between the English and Uzbek people of the XIX century as well as cultural dominants representing the concept "Respect" and its distinctive features in each linguoculture were involved in the applied project PZ-201709134 -"Modern approach to the forms and principles of the assessment quality of learning English in the direction of philology" (Certificate of 24.03.2022 № 04/11-1636). that contributed to the project results with the developed recommendation related to the problem of translation of national values;

the specified pragmatic peculiarities of representation of the concept "Respect" in English and Uzbek linguocultures were used in the radio program "Bir asar tarixi" (A story of a novel) prepared by the editors of the cultural, educational, and literary programs DUK TV channel "Mahalla" deed 760 № 24 Feb, 2022 GUK. Radio Company of Mahalla dated February 19, 2022). As a result, the knowledge of radio listeners has been enriched by the expression of "Respect" in English and Uzbek languages, and social and cultural aspects of the XIX century in both cultures.

Approbation of the results of the study. The results of this study have been presented in the form of scientific reports discussed at 6 international and 4 republican conferences.

Publication of the results of the study. 19 scientific papers have been published on the topic of the dissertation, including 6 scientific articles in scientific publications recommended by the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan for the publication of the main scientific results of doctoral dissertations, including 3 articles in foreign scientific journals.

The structure and the volume of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, three chapters, a conclusion, bibliography. The volume of the dissertation is 123 pages.

MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

The **Introduction** substantiates the relevance of the research topic, its connection with the priority areas of science and technology of the republic, reviews foreign and domestic literature on the research topic, defines the purpose and objectives, object and subject of the work, indicates the research methods used, reveals the novelty of the research, outlines the scientific and practical significance

of the research, substantiates the reliability of the results obtained, provides information about the introduction, publication, approbation, and structure of the dissertation.

Chapter one titled “**Linguocultural and linguopragmatic background of the concept studies**” deals with the methodological basis of the research and discusses such issues as concept studies, linguopragmatics, ethnocultural specifics, cultural dominants and socio-cultural aspects from the position of their representation in linguistic and national pictures of the world. The methodologies developed in the framework of these studies promoted the revelation of specificity of verbalization of the concept “Respect” in a literary text.

The term “concept” in cognitive linguistics is accepted as a basement. Concept depicts only part of the actual meanings, which may belong to different ideas. In other words, by thinking about any object a person is not able to describe all the possible attributes in their mind, they might draw the only actual meaning of the situation. For instance, the concept of “*bread*” includes different conceptualizations depending on the culture, nation, and values of a person. In Uzbek linguoculture, the concept “*bread*” (*non*) may express (besides only food nomination) *hospitality* and *sacredness*. In the given proverb “*Non-otamiz, suv-onamiz*”, the word *bread* is equaled to father and it represents the symbol of national identity. Because Uzbek people had many difficulties during the past centuries, previous wars from history might be examples. Uzbek girls were taught to make bread in *tandir* from their childhood and we cannot imagine any kind of meal without bread. However, from the perspective of British mentality, English people have a completely different concept, for them, it is a product to consume and it does not have much of special cultural meaning. Even though English people prefer to have bread on their tables too and they have proverbs on *bread* topic, however, they have different conceptualizations of the word *bread*. For example, *one's bread and butter* proverb equals bread to a *close friend*.³³ Bread has a significant part in human history. It is a necessary part of history and is connected to culture, values, traditions, peace, and even war. In the XIX century people in the UK learned how to make easier a baking process by using sourdough in order to speed up the baking process.³⁴ As result, in 1993 the demand for sourdough increased. As we see in the given examples the concept of *bread* had differently perceived from two cultures. Moreover, in the concept studies, the linguo-cultural situation play a crucial role.³⁵

According to S.Yu.Stepanov, a concept is structured of blocks of universal, culturally specific, and psycho-individual which can be actual and not actual³⁶. It has variable meanings and values.

In a more general sense, the structure of the concept, according to many scholars, can be expressed as a sphere. The nominative field – the core of the concept

³³ [Proverb Meaning. Proverbmeaning.com. 2021. https://www.aliendictionary.com/en/idiom/one+s+bread+and+butter](https://www.aliendictionary.com/en/idiom/one+s+bread+and+butter)

³⁴ [Grants. Grants.com. Bread. The most important thing in human history. 2022. https://grantsbakery.co.uk/blogs/posts/bread-the-most-important-thing-in-human-history.](https://grantsbakery.co.uk/blogs/posts/bread-the-most-important-thing-in-human-history)

³⁵ Токарев Г. В. Концепт как объект лингвокультурологии. – Волгоград: Перемена, 2003. – р.11.

³⁶ Степанов Ю. С. Концепт «причина» и два подхода к концептуальному анализу языка – логический и сублогический // Логический анализ языка: культурные концепты. М.: Наука, 1991. С. 5–14;

– is in the center of the structure, and at the periphery there is everything that is added by culture, traditions, and people’s own experiences can be reflected.

In modern linguistics the term “concept” has varied definitions. For example, A.P.Babushkin considers concepts as mental structures: the concept is a mental representation that determines the relationship of things and their categorization.³⁷ The scholar also considers the concept as a discrete unit of collective consciousness, verbalized in the language and heterogeneous in nature.

Moreover, according to D.U.Ashurova, “concept is a complex mental entity, a component of the basic world picture conceptually relevant either for individual linguistic personality or the whole linguocultural community”.³⁸ The scholar emphasized the role of the concept in the verbalization of different types of world pictures and especially national picture of the world. Therefore, we can conclude, that the concept reflects not only mental structures, but mostly it involves people’s attitude to the existing phenomena. From this perspective, in our work we emphasize exactly the axiological aspects of the concept and observe it from this angle.

The study has developed a complex multi-stage procedure for analyzing a literary text from the point of view of reflecting the national picture of the world in it. The research procedure included the following steps:

identifying ethnocultural and socio-cultural plans, concerning various types of axiological systems;

revealing attitudes to older and younger, males and females (expressions of “Respect” towards older people, children, women, and men);

comparing and contrasting attitudes towards such topics as: health and disease, life and death, bride and mother-in-law relationships, privacy, housing, natural phenomena, nature and animals, time and space.

Cultural assumptions are distinctive from one person to another one, as cultural dominants for Uzbek and British people might differ a lot. However, there are similarities in the beliefs and values of the two nations. When studying cultural dominants and their reflections on the language, we are following the ideas developed by V.I.Karasik, who specified the following criteria for conditioning such classification:

- cultural dominants are conditioned by universal and specific aspects, while specific is usually represented by the differentiation in the nomination of the objects and people’s attitude towards them;

- cultural dominants can be reconstructed through the evaluative judgments, which are typical for folklore and literary texts on the whole;

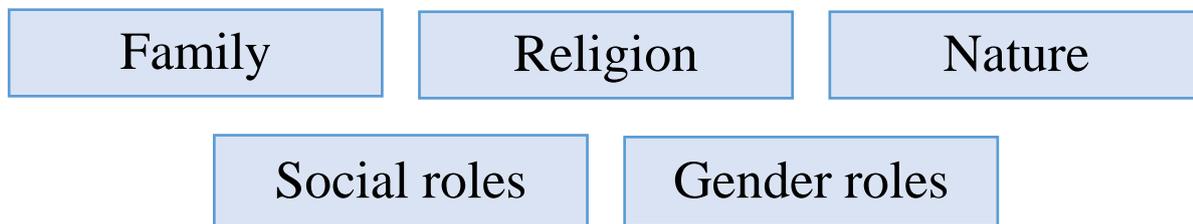
- evaluative judgments, which are of national character, also demonstrate the inclusions of individual associative opinions, which are the basis for specific features within one and the same linguoculture;

³⁷ Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка, их личностная и национальная специфика. – Воронеж: Издательство ВГУ, 1997. – с. 330.

³⁸ Ashurova D.U. Galieve M.R. Text Linguistics Turon Iqbol. –Т., 2016. – p. 93.

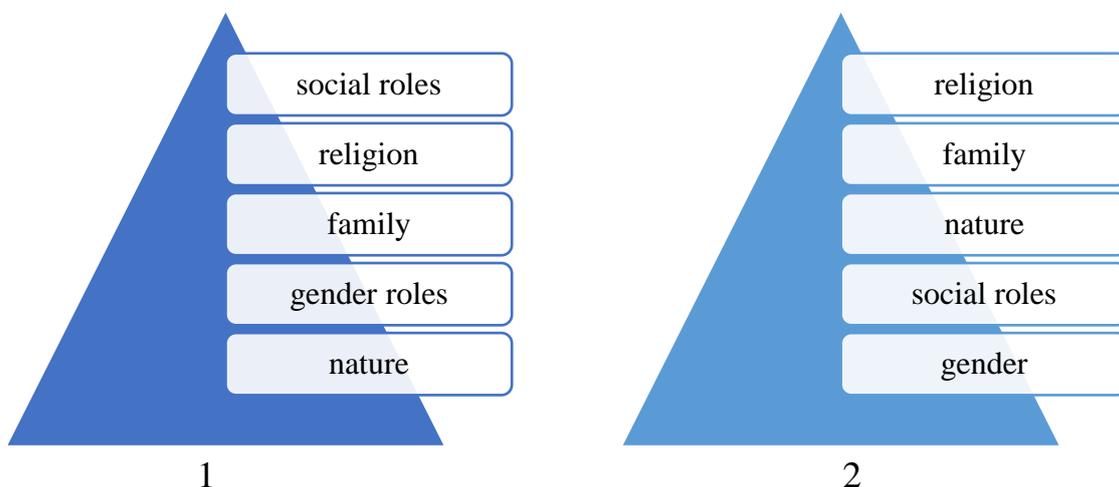
- the totality of value dominants forms a definite type of culture supported by and reflected in the language.³⁹

Taking into consideration these conditions, we selected the following cultural dominants that relate to the verbalization of the concept “Respect” in English and Uzbek linguocultures:

Scheme 1. Universal cultural dominants related to expressing “Respect” in English and Uzbek linguocultures in the XIX century

In general, we can assume that all these five cultural dominants were represented in the English and Uzbek linguocultures of the XIX centuries, however, the hierarchy of the importance somehow differs:

Scheme 2. The hierarchy of cultural dominants in English (1) and Uzbek (2) linguocultures of the XIX century

Therefore, we can conclude that, for example, despite the similar situation with the gender inequality in both countries, in English linguoculture of the XIX century there were more attempts to attract attention to this problem and struggle for adequate women’s position in society through literature as well, while in Uzbek linguoculture only noble women (like Nodira) could discuss this problem, however, in a rather implicit way.

The second chapter of the dissertation “**English and Uzbek literature of the XIX century as a reflection of socio-cultural life**”, observes social-cultural conditions, influenced the development of English and Uzbek literature in the XIX century as literature is one of few sources that can demonstrate people’s way of life in the past.

³⁹ Карасик В. И. Культурные доминанты в языке // Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – С.167-168.

As we defined, English and Uzbek literature was influenced by various social, economic, and cultural changes, that conditioned the shift of politeness and respect changed in the XIX century. Meanwhile, both cultures demonstrate polite and respectful attitudes, however, some differences also existed, which were definitely conditioned by situational context within each linguoculture.

For example, in Great Britain the capital became a center for industry and people worked at factories. Life was changing, many towns grew rapidly into bustling cities and people from villages moved to cities in order to find a better life. Here are major and minor changes regarding English and Uzbek linguocultures and the position of literature in the XIX century:

English Linguoculture	Uzbek Linguoculture
Economic Changes	
<p>Import and export increased because of the revolution in the industry;</p> <p>Children worked in the streets as sellers and shoe-cleaners to support their families⁴⁰.</p>	<p>Kokan's its economic and social development led to positive changes in cultural life;</p> <p>Social, economic and religious changes had big impact on life of people and literature could be a will to live for nation⁴¹.</p>
Social Changes	
<p>Paying taxes became compulsory in Great Britain. British Empire abolished slavery in 1833;</p> <p>Parliament produced reforms to enhance the lives of men, women, and children in the more impoverished areas of society⁴²;</p>	<p>Social and political pressures had a negative influence on the growth of natural sciences;</p> <p>At the beginning of the XIX century, especially, during the reign of Muhammad Rakhimkhon, the Khiva Khanate was fortified and expanded its lands;</p>
Literature	
<p>Money became available to buy books and magazines. However, women had no right and very little access to paying jobs. Women did not stop on it and began writing novels and female authors were respectable, could make money by their writings;</p> <p>Demand for literacy grew, as people got used to read news in newspapers and magazines;</p>	<p>Some Khans created special libraries and collected belles-letters. The book art, calligraphy, miniature art had great achievements;</p> <p>Bukhara school had an exceptional reputation in that period. The beginning of the era of Amir Umakhhan was the most prosperous and fruitful period of Kokand literature environment;</p>

⁴⁰ Windsor G. Life in the 19th century (Exploring history book 1). – UK: Oxford College Libraries, 2012. – P. 45-60.

⁴¹ Каримов Ф. К. Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи. Т.: Ўқитувчи, 1975. - 6.86

⁴² Parliament.com. Reforming Society in the 19th century, 2022. <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/livinglearning/19thcentury/>

In comparison with English, Uzbek literature had different values and attitudes towards “Respect”. The feudal system brought up a new generation of selfish people.⁴³ That is why, Mujrim depicted negative relationship between parents and children and for such aptitude blamed economic system and social life of people of the period.

Mujrim paid much attention to politeness and positive attitude towards people. Let’s analyze three different texts and three quite unique approaches to representing the parent-child dynamics and polite manners in the work of Mujrim:

1. Waiting for a guest:

*Кунда кўп меҳмон кузатмак ила,
Бирин олиб бирин узатмак ила,
Йўллари узра интизор эдим,
Эл орасида эътибор эрдим⁴⁴.*

Waiting for guests, making them feel at home was a part of the tradition of Uzbek culture. Uzbek people loved guests and they always welcomed guests. They usually came without any arrangements in order not to make a host prepare and spend time on cooking. In the given extract from a poem the writer mentioned he waited for many guests every day. And the poet described it as a high respect to himself being a guest.

2. Raise a child:

*Ким алар соясида бўлсам пир,
Ўла тургонда бўлгуси тавфир.
Жоним осойиши алар биладур,
Шомнинг зийнати саҳар биладур.
Яъни фарзандлар мулозим эрур,
Хизматим барчасига лозим эрур.
Бўлишурлар ўларгача манга ёр,
Ҳар на амр айласам тайёр⁴⁵.*

Uzbek people are responsible for their children. They are in charge of teaching their kids from young childhood to master basic positive manners. They consider children should be taught how to behave, caring for aging parents, etc. These aptitudes were described in the given Poem.

3. Adult foster care:

*Икки ўғил-у беи қиз бариси,
Ҳар бири бўлдилар бир уй эгаси.
Кўрдиларким атода йўқ дирҳам,
Рафт-у омадни қилдилар барҳам...
Ушбу қариддин этмадилар ёд.
Анинг учун ман-у кўнгул ношод.
Рўзгор аҳли ичра хор ўлдум,
Удбони аҳли рўзгор ўлдум⁴⁶.*

⁴³ Абдуллаев В. А. Ўзбек адабиёти тарихи. –Тошкент: Ўқитувчи, 1980. – б .205

⁴⁴ Абдуллаев В. А. Ўзбек адабиёти тарихи. –Тошкент: Ўқитувчи, 1980. – б.207

⁴⁵ Абдуллаев В. А. Ўзбек адабиёти тарихи. –Тошкент: Ўқитувчи, 1980. – б.207

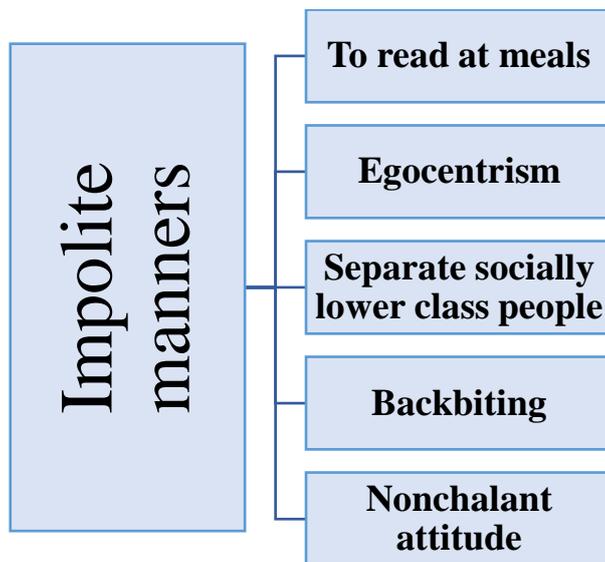
⁴⁶ Абдуллаев В. А. Ўзбек адабиёти тарихи. –Тошкент: Ўқитувчи, 1980. – б.208

The poem examines many different issues related to family relationships in reflections on the aforementioned major works, in the study of poetry and short stories, and in connections to their own experiences. Mujrim came to understand how unique and significant the parent-child relationship is for parents and depicted it in characters in his literature, as well. He described how desperate he was when his money went off and he had nothing to share with his children. He was very unhappy to be left by his own children in old age.

Although English and Uzbek literature had been influenced by different social, economic, and cultural changes influenced the verbalization of the concept “Respect” in the XIX century, both cultures represent this concept, which was verbalized in the XIX century literature. Different traditional and cultural values, both polite and impolite manners constitute the conceptual sphere of “Respect” in the XIX century literature.

While Uzbek culture paid more attention to greetings, good relationships with people, English people were good at respecting other people’s rights (e.g. keeping queues) or demonstrating good manners in public.

Another peculiarity of the English literature was discussing impoliteness and negative attitudes towards specific behaviors. For example, in “Jane Eyre” by Charlotte Bronte we can define the following impolite manners, which prevent from being respectful in English society of the XIX century:

Scheme 3. Impolite manners in “Jane Eyre” by Charlotte Bronte

To read at meals:

One of the unsocial customs of British person is reading at the table. Mealtime is a special occasion for England. People talk, have good conversations, have business meetings, that’s why they prefer to eat and discuss something while eating.

"St. John had a book in his hand—it was his unsocial custom to read at meals—he closed it, and looked up, ‘Rosamond Oliver,’ said he, ‘is about to be married to Mr. Granby, one of the best connected and most estimable residents in S-, grandson and heir to Sir Frederic Granby: I had the intelligence from her father yesterday.’"[Bronte. Jane Eyre. – P. 602]

In the given fragment St. John liked reading when having a meal. However, it annoys people and they consider this attitude as an impolite manner.

Egocentrism:

'I wish Diana or Mary would come and live with you: it is too bad that you should be quite alone; and you are recklessly rash about your own health.' 'Not at all,' said he: 'I care for myself when necessary. I am well now. What do you see amiss in me?' [Bronte. Jane Eyre. – P. 576]

Even though it is accepted not to care about others' business, according to English culture people should help each other in their difficult time. In the given example Jane worried about Mr. Rivers and wanted to help him.

Separate socially lower-class people:

*'If you had such, would you like to go to them?' I reflected. Poverty looks grim to grown people; still more so to children: they have not much idea of industrious, working, respectable poverty; they think of the word only as connected with ragged clothes, scanty food, fireless grates, rude manners, and debasing vices: **poverty** for me was synonymous with **degradation**.* 'No; I should not like to belong to poor people,' was my reply.

'Not even if they were kind to you?' [Bronte. Jane Eyre. – P. 33]

Nevertheless, English traditions are accustomed to be polite with people who have more senior in their age or position, it does not give the privilege to be rude with socially lower-class ones. The author criticized Victorian England by showing impoliteness in social inequality and etiquette that was used as a social weapon to separate classes.

Backbiting:

'He must have been a bad man,' observed Mr. Rivers. 'You don't know him—don't pronounce an opinion upon him,' I said, with warmth. [Bronte. Jane Eyre.—P.580]

The dialog of Jane and Mr. Rivers shows a negative influence of impolite manners. British people are not in favor of saying bad things behind people. Even when the person is bad, they try to avoid being in the negative attitude behind them. Because such manner is considered as inappropriate.

Nonchalant attitude:

*"Young ladies have a remarkable way of letting you know that they think you a 'quiz' without actually saying the words. A certain superciliousness of look, coolness of manner, nonchalance of tone, express fully their sentiments on the point, without committing them by any **positive rudeness** in word or deed."* [Bronte. Jane Eyre. – P. 348]

Regardless of the person's character when English people see a person, they try to be good with him/her. In the given example the writer describes a person as not well-behaved. *Superciliousness of look, the coolness of manner, the nonchalance of tone, express fully their sentiments on the point* are negative descriptions of XIX century people's attitude to nonchalance.

Overall, English and Uzbek literature of the XIX century was different from previous periods. Writers were not afraid of telling the truth to the reader and could represent a picture of the XIX century in their narrative text. The epoch of the XIX

century influenced the development of authors' mindset and was definitely reflected in the written texts of that period.

Chapter three titled **“Specificity of representation of respect in English and Uzbek belles-lettres”** deals with the linguopragmatic and social-cultural analysis of the expression of “Respect” in two analyzed linguocultures of the XIX century. Society, culture, religion, gender, and social status were the most meaningful aspects for both English and Uzbek writers in the XIX century.

Taking into consideration that linguopragmatics examines a range of issues related to the functioning of linguistic signs in speech, the research focus is on the author and reader (addresser and addressee) in their relationship, the context of the situation, and the purpose of the statement. There are two simultaneous actions in speech acts: expressing an utterance (a locutionary act) and expressing a purpose (an illocutionary act).⁴⁷ Besides, any speech act aims not only at sending a message in a correct form from the position of information value, but also taking into consideration the manner of speech.

In the course of research all types of speech acts were investigated and the main focus was on defining conversational maxims and their violation in literary dialogues reflected both literary and every-day speech of the XIX century in English and Uzbek linguocultures. The main emphasis was on the revelation of socio-cultural conditions influencing means of verbalization of the concept “Respect” as “...the sociocultural trend in pragmatics ... aims at studying the variations induced by social contexts in the processes of verbal communication”.⁴⁸

Анда Кўрқуш айди: “Эй Япалоқ, андоқ бўлса кувё бўлур ўғлингнинг отини айтгил”.

Анда Япалоққуш айди: “Ўғлимнинг номуборак оти Кулонкир султондир”.
[Гулханий. Зарбулмасал. – Р. 6]

The conversation between Korkush and Yopalokkush is an example of the maxim of quantity. It should be noted that the second speaker gives as much as needed information and no more. There is no violation of maxims in the given excerpt, however, politeness norms are violated as the first speaker uses informal speech “*айтгил*” and says “*Эй*” – “to be against”, “to disagree”.⁴⁹ Informal speech serves as disrespect for strangers, according to the XIX century linguoculture, strangers have to use formal speech to have a conversation.⁵⁰ The second speaker, nevertheless, does not violate the maxim of quantity and demonstrates respect in this way.

In Uzbek linguoculture, the violation of the relation maxim leads to disrespect to the participants of communication. R.Lakoff indicates two principles of Pragmatic

⁴⁷ Bonsile F.S. The speech act realisation of requests and greetings by non-native and native speakers of siSwati: Communication challenges faced by American Peace Corps Volunteers in their interaction with Swazi people, 2011. – p.24

⁴⁸ Zufferey S. Acquiring Pragmatics. – London: Routledge, 2015. – p.13.

⁴⁹ <https://uz.wiktionary.org/wiki/ey>

⁵⁰ Ashurova D. U., Galiyeva M. R. Text Linguistics – T.:Turon-Iqbol, 2016. –P. 68-69.

Competence which are fundamental for the Gricean maxims: Be Clear and Be Polite⁵¹:

Ва яна бурунгилар дебдурлар: “Тўйга борсанг тўйиб бор, тўрқа тўнинг кийиб бор”, уйдин замланиб чиқмоқ керак, нечукким: “Уйдаги сўз бозорга рост келмас”. Уён Бойўглининг уйи бўлса, сичқон суюгидан бошқа нимарса бўлиши зоҳир ва маълум эмасдур”.

Алқисса, Кордоннинг ўзига сафар ва ҳазарда ҳамроз ва ҳама атвори писандида ва ҳаракатлари мақбул, отасидин қолгон Турумтой тез парвози, сўз келганда жилов сақламай рўбарў этгувчиси бор эрди. Бозорга чиқтилар. Эрта кун кеч бўлди, офтоб пешин жойига етди. Анда Турумтой айди: “Эй турам, сизнинг кирди-корингизни одамлар орасинда Ходбоқи мискарга ўхшатурман”.

Кордон айди: “Эй аҳмоқ, бу нима деганинг?”

Турумтой айди: “Андоғ эшитганим борки, одамизод фарзандидин Ходбоқи мискар деган бир кўкнори бор эрди, номозшом вақтида бировнинг меҳмонхонасига таом устида ҳозир кедибдир. Мардумлар суфрани қуршаб ўдтурур эрдидар, шул вақтда азон овози кедди. Кишидар айдидар: “Аввад намоз ўқуб, сўнгра таом таиовуд қидоди. Ҳар ким намоз ўқумаса, таом емасун”, дедидар. Ходбоқи мискар намоз учун ер ўпкани йўқ эрди. [Гулханий. Зарбулмасал. – Б. 23]

The above conversation is an example of violating several maxims such as quantity, quality, and relation. The conversation does not cover the needed information (quality), is too long (quantity) and two speakers become too far from relevant information.⁵² Traditionally, Uzbek people tended to speak about not relevant information in the XIX century. Sometimes they are too far from asking questions. The example from Zarbulmasal depicts topics such as praying, customs of attending a marriage, and eating habits. The use of religious expressions as mitigating devices to respond. However, in the above example speakers violated politeness principles too.

“Now don't you be offended at what I'm a going to say,” observed Mrs Mann, with captivating sweetness. “You've had a long walk, you know, or I wouldn't mention it. Now, will you take a little drop of something, Mr Bumble?” [Dickens. Oliver Twist.– P. 23]

This is the example of polite and respectful attitude to the illocutor, which is supported by normative “politeness formula” accepted in the English language (*don't you be offended..., will you..., a kind invitation to drink something*), which demonstrates the illocutionary act with the explicated principle of politeness enhancing interpersonal relations in the process of communication.

According to our observations, all six maxims described by Sh.Safarov (maxims of tact, generosity, approbation, modesty, agreement, and sympathy)⁵³

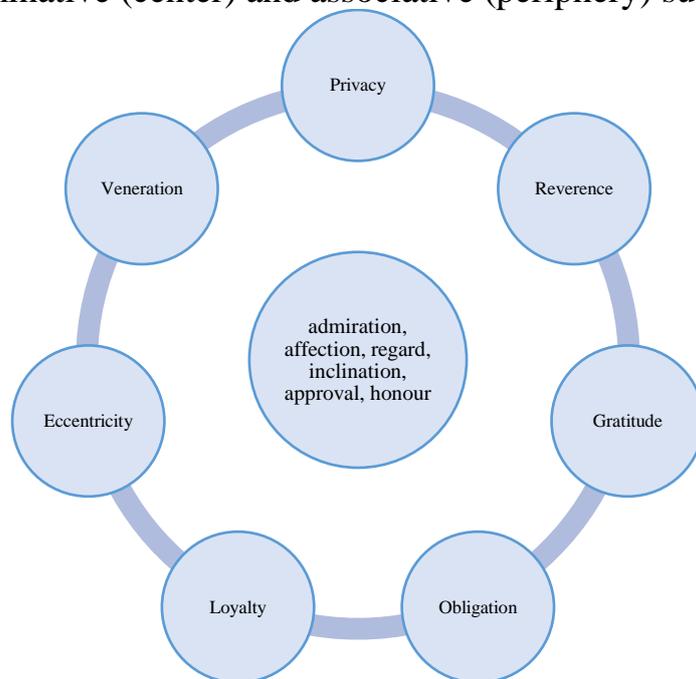
⁵¹ Lakoff R. The logic of politeness: or minding your p's and q's. Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society. 1973. – P. 292–305.

⁵² Ashurova D. U., Galiyeva M. R. Text Linguistics – Т.:Turon-Iqbol, 2016. –P. 41-49

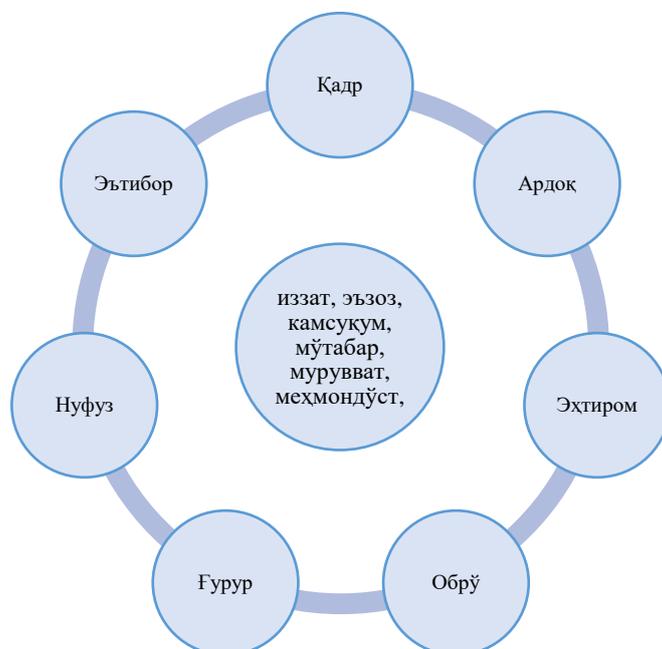
⁵³ Сафаров Ш.С. Прагмалингвистика. – Тошкент: Сангзор, 2008. – б.144

were realized in the speech acts related to expressing “Respect” in both linguocultures.

Having analyzed the verbalizers of the concept of “Respect” in 1) dictionaries and 2) English and Uzbek literature of the XIX century, we can suggest the following conceptual fields of the concept “Respect” in two compared linguocultures by specifying its nominative (center) and associative (periphery) subfields:

Scheme 4. The conceptual field of the concept “respect” in English linguoculture of the XIX century

Scheme 5. The conceptual field of the concept “respect” in Uzbek linguoculture of the XIX century

The reconstruction of the associative field of this cultural concept also included the analysis of phraseological units that can be assumed as one of the means of verbalization of this concept. For example:

“He was but a poor man himself, said Peggotty, but as good as gold and as true as steel – those were her similes” [Ch. Dickens. David Copperfield. – P.14].

In this excerpt, the description of a poor person with phraseological unit *“be as good as gold and as true as steel”* demonstrates the respectful attitude towards this person despite his social status.

“Яхшилик қил, сувга сол, сув билмаса, балиқ билур, балиқ билмаса, Холик билур” [Гулханий. Зарбулмасал. – P. 34]

Uzbek people believed that helping other people should be without any benefit. Polite manners and helping each other was a part of the culture, which Uzbek people inherited from their ancestors. Such kind of selfless help demonstrated respected attitude to everyone, regardless social status or degree of kinship.

Another way to understand respectful attitude in literary dialogues was the analysis of addressing formula, which explicate conceptual information related to people’s relationships. In particular, it is known that in English linguoculture there were two main ways to address a person: using a title (Mr., Ms., etc) or only by name. Such discrepancies are the cue to the understanding of social difference first of all:

(1) *Yes, Miss Havisham.*’

‘Good-bye, Pip!’ [Dickens. Great Expectations. – P. 223]

(2) *‘Well!’ she went on; ‘you have a promising career before you. Be good - deserve it - and abide by Mr. Jaggers’s instructions.’ She looked at me, and looked at Sarah, and Sarah’s countenance wrung out of her watchful face a cruel smile. ‘Good-bye, Pip! - you will always keep the name of Pip, you know.’* [Dickens. Great Expectations. – P. 223]

From this short dialogues we can infer the social distance between these people, which is included in implicatures represented by addressing formula (*Mr. Jagger = respectful, Pip = close relationship or difference in social status*).

However, in Uzbek literature of the XIX century we can observe many more ways of addressing people, which was a part of linguoculture of that period of time:

(1) Шоҳ *ўлдурки, раиятга тараххум қилса,*

Йўқ эса қоидаи амну аморт барча абас, –

Фуқаро ҳолига гар боқмаса, ҳар шоҳ, анга,

Ҳашмату, салтанату, риятату шон барча абас [Гулханий. Зарбулмасал. –P. 15]

(2) Эгам, *исмингни айтмоқ журъатин бергил забонимга,*

Кўнгил – хомуш садаф, дур жилвасин бергил баёнимга. [Ғолиб. Ғазаллар.– P.14]

(3) *Муҳаббатсиз киши одам эмасдур,*

Гар одамсан муҳаббат ихтиёр эт!..

Куйиб эй Нодира, олам элиға

Муҳаббат шевасини ошкор эт! [Нодира. Ғазаллар. – P.67]

In the example (3) we can see the addressing by name only (*ey Nodira*), which was not characteristic for the Uzbek linguoculture. Actually, in this extract the poetess addresses herself and this is the illustration of such stylistic device as illeism, which in English linguoculture explicates irony or ego-centrism. However, for the

Uzbek literary speech that is just a poetic detail and it does not relate to the concept “Respect” at all.

The influence of social and political situations, social inequality classes was described in its literature of that time. At the beginning of the XIX century in Uzbek literature feudal clergy literature dominated, however, this period was the start for a kind of democratic tendency in writing reflecting the society of that period. These two types of literature were opposed to each other with their ideas and literary styles. Gulkhaniy, Makhmur, Mujrim and others were democratic tendency literature representatives, Fazliy, Huvaydo, Amiriy and others wrote in feudal-clergy style.⁵⁴

However, Nodira, Uvaysiy and Mahzuna were under the influence of two abovementioned tendencies. That is why, readers can see different ways of writing in their works.

Zamona kulfatidan bu ko'ngil dog' o'ldi, dog' o'ldi.

Bu charxi bemuruvvatdin ko'ngil dog' o'ldi, dog' o'ldi. [Увайсий. Қўнғил гулзори. – Б. 52]

In the above example Uvaysiy wrote about his sorrows of the time. She mostly composed poems about females' difficulty in the life, especially in their marriage. Real love to Allah had a big impact on the poems of Uvaysiy. She adored and reckoned faithfulness and love to Allah. She also showed respect to men by expressing respect in different ways.⁵⁵ Particularly important here are such words as “*замона кулфатидан*” and “*чархи бемурувватдин*”, aiming at describing poverty, difficult periods in life of the nation and loose of kindness and respect among people. Particularly, Uvaysiy had binary position in her poems. She depicted more than one picture in her work. By describing difficult period of life in the XIX century she emphasizes her own attitude to people's sufferings (by repetition *доғ ўлди* *i* in combination of *замона кулфати*) and expresses respect to their patience.

In the course of analysis, non-verbal means of communication related to the expression of respect were also investigated. As we revealed, non-verbal communication represents a big conceptual meaning in Uzbek and English literature of the XIX century. For example:

After darkly looking at his leg and me several times, he came closer to my tombstone, took me by both arms, and tilted me back as far as he could hold me; so that his eyes looked most powerfully down into mine, and mine looked most helplessly up into his [Dickens. Oliver Twist. – P. 6].

Non-verbal communication refers to gestures, facial expressions, as the above sample from “Great Expectations” shows an expressions and feelings through eyes. The domination of the first character is interpreted through the expression “*eyes looked most powerfully down into mine*” and strengthened by “*helpless*” position of the second that mostly refers to the kind of respect to the person who is stronger or has a higher social status.

The description of a look may play an important conceptual role in a written text as it reflects cultural specificity of a certain nation. For example:

⁵⁴ Абдуллаев В. А. Ўзбек адабиёти тарихи. –Тошкент: Ўқитувчи. 1980. – б 208.

⁵⁵ Rashid Utkir, Uch shoira. Tashkent. 1960. – p. 8.

«Сукут – аломати ризо» дегандек, бошини қўйи солиб ўлтурди. [Гулханий. Зарбулмасал. – Б. 5].

Keeping silence and looking at floor by turning a head down, gives an expression of confirmation. According to the Uzbek tradition, young girls would not choose their soulmates, when *sovchi* (matchmaker) came to their house they were not able to say “no” or “yes” in order to be married in the XIX century. To respect their parents, girls could confirm only by keeping silence. If we compare with the similar English expressions “*facing the floor*”, “*keep one’s eyes down*”, etc., we can see that in English linguoculture they refer to “*shame*”, but not to “*respect*”. Therefore, we can conclude that one and the same non-verbal means may exist and have similar nomination in both cultures, however, they denote absolutely different phenomena and this difference can be explained by the specificity of both cultures.

“It was quite in vain for me to endeavour to make him sensible that he ought to speak to Miss Havisham. The more I made faces and gestures to him to do it, the more confidential, argumentative, and polite, he persisted in being to Me” [Dickens. *Oliver Twist*. – P. 113].

The above example shows how non-verbal means influence the communication emphasizing respect. Moreover, the pronoun *Me* is written with a capital letter, therefore, egocentrism is depicted in the given example.

“Қўйқунак ҳазор-дастон сари боқиб ишорат қилдиким: «Хутба бошданг...». Ҳазор-дастон таъвиз ва тасмиядин сўнг... ушбу мажмаи туюрдарки мажлисда ҳозир турурлар, аларнинг гувоҳлиги бирла, минг чордевори мазкур бирла Гунашбону ойимга хотиб бўлуб ва роғиб ўлуб: «Қабуд қилдингизму?» – деди” [Гулханий. Зарбулмасал. – Б. 32].

The non-verbal communication, especially, using gestures are seen in most dialogs in the literary text of the XIX century in Uzbek language. Gestures and facial expressions play a critical role to describe expression of respect and human feelings. The given example is combination of facial expression and using gestures to express respect and polite attitude towards the listener. Meanwhile, mostly courtesy and affectionate behaviors were expressed by gestures in the Uzbek literary text of that period of time.

In general, it can be concluded that non-verbal cues were more frequently represented in Uzbek literature of the XIX century. Besides, Uzbek culture paid more attention to the polite formulas such as those used in greetings, complaints, apologies, and condolences. Such polite formulas conveyed a positive aspect of social links within a community.

CONCLUSION

1. “Respect” is one of the most important and fundamental cultural concepts determining social behavior within a certain society and from this perspective it is considered as a universal concept. The concept of “Respect” is reflected in people’s moral consciousness and characterized by fairness, equality, consideration of other people’s interests, needs, opinions, and freedom; trust and careful attitude to the beliefs and creeds; sensitivity, and delicacy. Being a universal concept, nevertheless,

it reveals national and cultural specificity, therefore, it was distinctly verbalized in different linguocultures and time spans.

2. In the collective consciousness of any linguocultural community and in the individual consciousness of representatives of a particular culture, there is a historically developed specific image of the world, which is reflected in a literary text and represents the deepest layer of conceptual context and reflects the results of people's spiritual activity, as well as their collective experience. Consequently, literary texts are one of the most important sources representing the conceptual information and cognitive experience of representatives of a particular linguistic culture, especially in the framework of the study of previous eras.

3. One of the most important factors in creating a national-cultural picture of the world in a literary text is the use of cultural concepts. The analysis of the belles-lettres of XIX century in English and Uzbek literature confirms the hypothesis that a) the cultural concept in the literary text performs a central compositional role; b) reflects the national specifics of a particular culture, nation and society; c) is an essential fragment of the national picture of the world.

4. The conducted analysis justified that verbalization of the concept of "Respect" was conditioned by a) economic, social, political, and technological changes in both cultures; b) difference in description of people's relationships and attitudes (in particular, to the nature); c) different authors mindsets and way of expressing respect in different manners. Despite the similar situation with the gender inequality in both countries, in English literature of the XIX century there were more attempts to attract attention to women's position in society (which mostly referred to disrespect in comparison to men's social position).

5. The content of the concept of "Respect" is characterized by a dynamic status and has been changing throughout the development of history under the influence of national traditions, social values, and beliefs of their time. Besides, "Respect" is one of the most vigorous and significant components of speech etiquette. Having analyzed English and Uzbek literature of the XIX century we could reveal that the axiological characteristics of the concept of "Respect" in English were formed under the following impelling extralinguistic factors: 1) dominance; 2) strive for freedom; 3) self-discipline; 4) equality/inequality; 5) loyalty; 6) hardihood; 7) success; while in Uzbek such extralinguistic phenomena as: 1) spiritual life; 2) age hierarchy; 3) social status; 4) respect for traditions; 5) inner harmony, were more influential.

6. In the course of analysis five cultural dominants of the concept "Respect" were revealed: nature, gender roles, social roles, family, religion. Despite the universal character of these dominants for both linguocultures, we assume that the hierarchy of their importance differs. For the English linguoculture of the XIX century the sequence may be presented in the following order: 1) social roles, 2) religion, 3) family, 4) gender roles, 5) nature; while in Uzbek literature we can define another succession: 1) religion, 2) family, 3) nature, 4) social role, 5) gender roles. The categorization of the concept "Respect" is based on 1) value systems, 2) types of relationships, 3) cultural diversity.

7. Verbalization of the concept "Respect" in English and Uzbek linguocultures of the XIX century is represented by 1) particular lexemes that a) of synonymous

row to the word “Respect” (nominative field) and b) have other definitions, but conceptually close to the word “Respect” (associative field); 2) phraseological units, which belong to associative field and more frequently used in Uzbek linguoculture; 3) stylistic devices (metaphor, allusion, hyperbole); 4) specific syntactic constructions referred to politeness formulae. In Uzbek linguoculture verbalization of the concept “Respect” was also through the morphological means due to the specificity of the language norms (for example, the forms “*sen*”/”*siz*”, “*-lar*” for singular).

8. One of the means verbalizing “Respect” is addressing formulae, which usage depends on 1) the age of addresser and addressee, 2) distance between people (relative, friend, acquaintance, stranger, etc), 3) social hierarchy between the communicants, 4) situation of the communication, 5) gender of the communicants. For English linguoculture it was more natural to use formal addressing formulae (like “*Mr, Mrs, Ms*”) for people of higher social status, while for friends and relatives only names were used. In Uzbek linguoculture of the XIX century addressing by the first name was very occasional and occurred only in the form of illeisms (*Kuyib, ey Nodira, olam elig’a Muhabbat shevasini oshkor et*) that stylistically differs from the English one. It was characteristic to add 1) forms reflecting status (*olampanoh, xojam, taqsir*), 2) kinship forms (*ota, bobo, aka, amaki etc.*), 2) prophet’s name (*Yusuf etc.*), 3) affectionate forms (*javohirim, gavhari ashk, tolib, guliston, moh, nigori gulbandim*) to emphasize the degree of respect in Uzbek linguoculture at that period of time. Moreover, addressing formulae could vary region from region. Therefore, we can conclude that addressing is culturally bound and represents the specific verbalization of “Respect” in different linguocultures.

9. The principle of cooperation between the author and the reader referred to the concept “Respect” is differently represented in English and Uzbek literature of the XIX century. Having analyzed literary dialogues reflecting everyday speech patterns of that period of time, we can conclude that in English linguoculture the politeness principle, which “Respect” is mostly referred to, is realized through authors’ implicatures and the reader should involve own experience and background knowledge to understand the degree of respect in each speech act. While in Uzbek literature it is mostly the tone of recommendations and advice in the form of proverbs and aphorisms. Respect and regard for others, particularly older people played an important role in everyday conversation in speech acts of that period, however, in Uzbek linguoculture such emphasis was more than in the English one. The request demanded the usage of more respectful words than warning or advice. However, the degree of respect and, therefore, the selection of speech patterns also depended on social or family status of the communicants and was conditioned by cultural constraints.

10. In both linguocultures honorific and politeness markers are the explicators of “Respect” in different types of speech acts, however in Uzbek mostly indirect speech acts were represented in the literary dialogues, while for the English literature of the XIX century, direct speech acts prevailed. It was also revealed that in English literary texts of the XIX century such Gricean maxims as Quality and Relation were violated more frequently. However, Quantity, Relation and Manner maxims were

violated in the Uzbek literary texts of the XIX century mostly. Therefore, politeness principle, being universal in the theory of communication, has specific explicators and may depend on such factors as social status, age, and gender. The violation of the politeness principle leads to the explication of the concept “Disregard” that can be considered as the opposition to the concept “Respect”.

11. Non-verbal means of communication played a big role in expressing respect at that period of time. Despite the fact that many gestures or actions could be observed in both linguocultures, the meaning of some of them could differ (*look at the floor*: in English=*shame*, in Uzbek=*respect*) that also reflects cultural specificity of non-verbal communication. Moreover, non-verbal cues appeared more frequently in communicative situations presented in Uzbek texts of the XIX century, which is explained by the belongingness of Uzbek linguoculture to the high-context cultures.

12. The perspectives of the present research that are suggested to be developed in further investigations can be:

Comparative analysis of the concept “Respect” in modern Uzbek and English linguocultures;

Verbalization of “Respect” in national and individual pictures of the world;

Evolution of the concept of “Respect” in XX century literary discourse;

Problems of representation of the concept of “Respect” in translation.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc. 03/30.12.2019.Fil.01.10
ПО ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ
ПРИ НАЦИОНАЛЬНОМ УНИВЕРСИТЕТЕ УЗБЕКИСТАНА**

НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ УЗБЕКИСТАНА

ХАЯТОВА ЗАРНИГОР МАРУФОВНА

**ВЫРАЖЕНИЕ УВАЖЕНИЯ В АНГЛИЙСКОЙ И УЗБЕКСКОЙ
ЛИТЕРАТУРЕ XIX В. (ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКИЕ И
СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ АСПЕКТЫ)**

**10.00.06 – Сравнительное литературоведение, сопоставительное языкознание и
переводоведение**

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD)
ПО ФИЛОЛОГИЧЕСКИМ НАУКАМ**

Ташкент – 2022

Тема диссертации доктора философии (PhD) по филологическим наукам зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии Кабинета Министров Республики Узбекистан за №. B2022.1.PhD/Fil2312.

Диссертация выполнена в Национальном университете Узбекистана имени Мирзо Улугбека.

Автореферат диссертации на трех языках (русском, узбекском, английском (резюме)) размещен на веб-странице Научного совета (www.nuu.md.uz) и Информационно-образовательном портале «Ziyonet» (www.ziyonet.uz).

Научный руководитель: **Арустамян Яна Юрьевна**
доктор филологических наук, доцент

Официальные оппоненты: **Сафаров Шахриёр Сафарович**
доктор филологических наук, профессор

Икромхонова Феруза Икромовна
доктор филологических наук, доцент

Ведущая организация: **Узбекский государственный университет
мировых языков**

Защита состоится «___» _____ 2022 г. в ___ часов на заседании Научного совета DSc.03/30.12.2019.Fil.01.10 при Национальном университете Узбекистана. (Адрес: 100174, г. Ташкент, ул. Фараби, дом 400. Тел. (+99871)246-08-62; (+99871)227-10-59; факс: (+99871)246-65-24; e-mail: nauka@nuu.uz. Национальный университет Узбекистана, факультет зарубежной филологии.)

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре национального университета Узбекистана (зарегистрирована за № _____). Адрес: 100174, Ташкент, улица Фараби, дом 400. Тел. (+99871)246-08-62.

Автореферат диссертации разослан «___» _____ 2022 года.

(протокол рассылки №___ от «___» _____ 2022 года).

А.Г. Шереметьева

Председатель Научного совета по присуждению ученых степеней, доктор филол. наук, профессор

Н.Э. Абдуллаева

Ученый секретарь Научного совета по присуждению ученых степеней, доктор философии (PhD) по филол. наукам

И.А.Сиддикова

Председатель Научного семинара при научном совете по присуждению ученых степеней, доктор филол. наук, профессор

ВВЕДЕНИЕ (аннотация докторской диссертации (PhD))

Целью исследования ставится выявление универсальных и специфичных признаков вербализации концепта «Уважение» с точки зрения их лингвопрагматических и социокультурных особенностей в английской и узбекской лингвокультурах, отраженных в литературных произведениях XIX в.

Задачи исследования:

обобщить основные теоретические подходы к проблеме языкового описания лингвокультурного концепта “Уважение”, отражающего эмоциональное состояние и отношения как между людьми, так и к окружающей действительности в английской и узбекской лингвокультурах XIX в. в сравнительно-типологическом плане;

определить основу для анализа с точки зрения социокультурной специфики концепта “Уважение” и выявить его ценностные характеристики на основе выявленных культурных доминант, обуславливающих вербализацию этого концепта в двух сравниваемых лингвокультурах XIX века;

установить роль художественного текста как отражения социокультурных особенностей жизни людей двух стран в период XIX века;

определить семантические, функциональные, лингвопрагматические и социокультурные характеристики языковых средств выражения «Уважения» в художественных диалогах XIX века на английском и узбекском языках;

выявить невербальные средства выражения уважения в английской и узбекской литературе XIX века и указать их универсальные и специфичные черты в каждой лингвокультуре.

Объектом диссертационного исследования выступают языковые единицы, вербализующие лингвокультурный концепт «Уважение» в английской и узбекской литературе XIX в.

Предметом диссертационного исследования являются лингвопрагматические и социокультурные особенности вербализации концепта «Уважение» в английской и узбекской лингвокультурах, отраженных в литературе XIX в.

Научная новизна исследования обусловлена следующими результатами:

специфика вербализации лингвокультурного концепта «Уважение» в английской и узбекской литературе XIX в., а также его универсальные и дифференциальные признаки были определены в ходе сравнительно-сопоставительного анализа впервые;

отображение социокультурных особенностей быта английского и узбекского народа, представленных в том числе и посредством выражения уважения, были выявлены в ходе анализа литературных произведений XIX в.;

ценностные характеристики, представляющие отношение людей к окружающему миру и между собой, поведенческие и социальные нормы XIX

в., а также культурные доминанты, обуславливающие концепт «Уважение», были описаны;

прагматические особенности выражения уважения в английской и узбекской лингвокультурах были выявлены посредством анализа художественных текстов XIX в.

Внедрение результатов исследования. На основе теоретических обобщений и достигнутых результатов, разработки и рекомендации, полученные в ходе исследования были внедрены:

заклучения, касающиеся особенности репрезентации концепта «Уважения» в английской и узбекской литературе XIX в. были внедрены в прикладной проект ЁА-1-06 – Компетентностный подход к организации оценки качества подготовки переводчиков (справка № 04/11-1636 от 24.03.2022). В результате, общие рекомендации по проекту были дополнены знаниями о репрезентации ценностных характеристик в переводе;

выявленные социокультурные особенности быта английского и узбекского народа XIX в., имеющие отношение к выражению уважения, были внедрены в международный проект Erasmus+ UNICAC 598340-EPP-1-2018-1-ES-EPPKA2-CBHE-JP «UNiversity Cooperation Framework for Knowledge Transfer in Central Asia and China» (справка № 04/11-1636 от 24.03.2022), что послужило основой для создания материалов по межкультурной коммуникации в рамках данного проекта;

описанные ценностные характеристики, представляющие отношение людей к окружающему миру и между собой, поведенческие и социальные нормы XIX в., а также культурные доминанты, обуславливающие концепт «Уважение», были внедрены в проект ПЗ-201709134 – Современные подходы к формам и принципам организации оценки качества обучения английскому языку в филологических вузах (справка № 04/11-1636 от 24.03.2022), что позволило разработать рекомендации для решения проблем с сохранением национальных ценностей в переводе;

выводы относительно выявленных прагматических особенностей выражения уважения в английской и узбекской лингвокультурах были использованы при подготовке радиопередачи “Bir asar tarixi” (История одного произведения) Национальной телерадиокомпании Республики Узбекистан, радиостанции «Махалля» (справка № 760 от 19.02.2022). В результате, радиослушатели узнали о прагматических особенностях коммуникации, и в частности, выражении уважения как специфичного речевого акта, в английской и узбекской лингвокультурах XIX в.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы. Объем диссертации составляет 123 страниц печатного текста.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I часть, part I)

1. Khayatova Z.M. The term as an object of research in linguistics // Хоразм Маъмун Академияси Ахборотномаси. Ўзбекистон республикаси фанлар академияси минтақавий бўлими Хоразм Маъмун Академияси илмий журнали. – Хива, 2020. – № 1. – Б. 39-41 (10.00.00. № 21).

2. Khayatova Z.M. Comparative observation of forms address // Karakalpak Scientific Journal Journal, 2021. ISSN (Online). Vol. 4. Iss. 1. Article 6. – P. 47-57 (10.00.00. № 12).

3. Khayatova Z.M. A reflection of social-cultural life in literature // Жиззах давлат педагогика институти “Тафаккур зиёси” илмий ахборот журнали. – Жиззах, 2021. – № 1. – Б. 136-138 (10.00.00. № 29).

4. Хаятова З.М. Инглиз, корейс ва ўзбек тилларида хурмат шакли // Бухоро давлат университети илмий ахбороти. – Бухоро, 2020. – № 3 (79). – Б. 118-121 (10.00.00. № 1).

5. Khayatova Z.M. Concept, its nature // ЎЗМУ хабарлари. – Тошкент, 2020. – № 1/6. – Б. 203-207 (10.00.00. № 15).

6. Khayatova Z.M. Comparative observation of forms address in Uzbek and Russian languages // Гулистон давлат университети илмий ахборот журнали. – Гулистон, 2021. – № 3. – Б. 76-82.

7. Khayatova Z.M. English literature of the XVIII-XIX centuries as a social-cultural life // Int. Journal of Engineering Applied Sciences and Technology, 2020. e-ISSN: 2455-2143. Volume 4. Issue 5. – P. 45-50 (IF: SJIF 6.166).

8. Khayatova Z.M. Terms of address: A contrastive investigation of ongoing changes in British English / International 16th Annual Conference Central Euroasian Studies Society. ISSN No. 2455-2143 Published Online. – USA: IERES George Washington University, 2020. – P. 15-23.

9. Khayatova Z.M. A value of cultural dominants. Berlin Studies // Transnational Journal of Science and Humanities. Volume 1. Issue 1. ISSN No. 1435-7142 (<http://www.berlinstudies.de>). – Berlin, Germany, 2021. 2 May. – P. 155-165.

10. Khayatova Z.M. Cross-cultural communication: Social and cultural peculiarities of expression respect in English and Uzbek languages / Ажиниёз номидаги Нукус давлат университети томонидан ўтказилган “Тил таълимининг замонавий тенденциялари” номли Халқаро конференция материаллари. – Нукус, 2021. – Б. 596-698.

11. Khayatova Z.M., Usmonova G., Toshboyeva K. Linguopragmatic analysis of respect / “Прагмалингвистика, функционал таржимашунослик ва тил ўргатиш жараёнлари интеграцияси (филология фанлари номзоди, доцент М.Х.Алимова таваллудининг 75 йиллигига бағишланади)” мавзусидаги

Халқаро миқёсидаги онлайн илмий-назарий конференция материаллари тўплами. – Бухоро, 2020.– Б. 168-172.

II бўлим (II часть, II part)

12. Khayatova Z.M. Ethno-cultural specificity of concept studies / “Ўзбекистонда илм-фан ва таълим” мавзусидаги илмий конференция тўплами. – Қўқон, 2020. – Б. 196-198.

13. Хаятова З.М. В.Теккери ва Ч.Диккенс асарларидаги реалистик образларни қиёсий ўрганиш // Тафаккур ва талқин. – Бухоро, 2016. – № 5 . – Б. 35-38.

14. Хаятова З.М. Чарлз Диккенс қаламига мансуб “Оливер Твист” асарининг инглиз, рус, корейс ва ўзбек тилларидаги таржималарининг қиёсий ўрганилиши // NUU 2018 Linguistics, translatology, linguodidactics. – Т., 2018. – Р. 157-160.

15. Хаятова З.М. Узлуксиз таълим тизимида чет тилларни ўқитишдаги муаммо ва ечимлар / “Феъл сўз туркумининг инглиз, корейс, рус ва ўзбек тилларидаги таржима ва ечимлар” номли мақолалар тўплами. Enhancing Foreign Language Teaching in the Continuous Education. – Тошкент, 2018. – Б. 374-377.

16. Юсупова Х.У., Хаятова З.М. Comparison of writing styles of Charles Dickens and William Makepeace Thackeray / “Тилнинг лексик-семантик тизими, қиёсий типологик изланишлар ва адабиётшунослик муаммолари” номли илмий конференция материаллар тўплами. – Бухоро, 2017. – Б. 195-199.

17. Khayatova Z.M. Respect involved in verbal and non-verbal conversation / Бердақ номидаги Нукус давлат университети томонидан ўтказилган “Туркий филологияның аҳмийетли машқалалары” филология илимлерининг докторы, профессор, Қарақалпақстан Республикасына мийнети сиңген илим ғайраткери Абдиназимов Шамшетдин Нажимовичтиң 60-жыллық юбилейине арналған илмий конференция. – Нукус, 2021. – Б. 264-267.

18. Khayatova Z.M. The notion of conceptual, linguistic and national world pictures / Термезский государственный университет факультет русского и родственных языков кафедра русской мировой литературы материалы Республиканской научно-практической конференции “Актуальные проблемы языкознания и литературоведения”. – Термез, 2021. – С. 82-84.

19. Khayatova Z.M. Relationship between Uzbek and English literature: Ethno-cultural specificity of concept studies /А.Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети Таржима назарияси ва амалиёти факултети “Қиёсий адабиётшунослик: Ўтмиши, бугуни, истиқболлари” номли республика илмий-амалий анжумани, – Тошкент, 2020. – Б. 278-280.